

TÜRKİYE'DE BAĞIMSIZ DENETÇİLERİN HİLE RİSK FAKTÖRLERİ ETKİ DEĞERLEMESİ

Yrd. Doç. Dr. Canol KANDEMİR *

ÖZET

Bu çalışma SAS No.99 ve benzeri düzenlemelerin ekinde yer alan ve hile risk değerlendirmelerinde kullanılan hile risk faktörleri konusunda Türk denetçilerin değerlemelerini ortaya çıkarmayı ve ilgili meslek mensuplarının değerlemeleri ile karşılaştırmayı amaçlamaktadır. Türk denetçileri tutum ve rasyonalizasyon koşulları ile ilgili finansal raporlama risk faktörlerine daha çok önem veriyor görünmekte ve fırsat ve ortam koşulları ile ilgili varlıkların kötüye kullanılması hile risk faktörlerini daha etkili olarak değerlenmektedir. Her ne kadar yerel denetçilerin değerlemeleri yabancı meslektaşlarından biraz farklılık gösterse de, bir bütün olarak Türk denetçilerin değerlemeleri iç ve dış denetçiler ile adli muhasebeciler gibi hile ile ilgili meslektaşlarının değerlemeleri ile genel olarak uyumlu bulunmaktadır. Başka bir anlatımla, Türk denetçileri Cressey'in hile üçgeninin köşelerini oluşturan koşullardan habersiz değildir ve bu noktadan müşteri işletmeler tarafından kontrol edilebilen ve edilemeyen koşulların bilincinde olduğu ve hile olaylarına karşı alınan önlemlerin söz konusu koşullardan etkilendiğini düşündüğü çıkarımı yapılabilmektedir. Öte yandan, Türk denetçileri fırsat ve ortam ile ilgili koşullar özel olarak iç kontroller ve genel olarak kontrol çevresi ile yakından ilişkili olduğundan varlıkların kötüye kullanılması hilelerinin önlenmesi ve ortaya çıkarılmasında fırsat ve ortam koşulları ile ilgili risk faktörlerinin en etkili faktörler olduğunu değerlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler:Hile Risk Faktörleri, Hile Risk Değerlemesi, Bağımsız Denetçilerin Değerlemeleri, İç Denetçilerin Değerlemeleri, Adli Muhasebecilerin Değerlemeleri (Jel Sınıflandırması:M41, M42)

EXTERNAL AUDITORS' IMPACT ASSESSMENT OF FRAUD RISK FACTORS IN TURKEY

ABSTRACT

This research aims at discovering Turkish auditors' weights for risk factors (i.e. red flags) annexed to SAS No.99 and similar regulations and used in their fraud risk assessments and compare them with relevant professionals' weights. They seem to attach more importance to financial reporting fraud risk factors involving attitude&rationalisation conditions and find asset misappropriation fraud risk factors involving opportunity conditions more effective than others. Though local auditors' weights slightly differ from those of their foreign counterparts in Turkey, Turkish auditors' assessment as a whole is generally compatible with that of other fraud-related professionals, which consists of internal&external auditors and forensic experts. In other words, they are not unaware of the type of conditions each represented by the corners of Cressey's fraud triangle, which might also imply that Turkish auditors are conscious of conditions which can or cannot be controlled by the client companies themselves, and think countermeasures taken by them against fraud incidents affected by the type of these conditions. On the other hand, they consider opportunity conditions to be the most effective risk factors in preventing and detecting asset misappropriation frauds, because opportunity conditions are closely related with internal controls in particular and control environments in general.

Key Words: Fraud Risk Factors, Fraud Risk Assessment, External Auditors' Weights, Internal Auditors' Weights, Forensic Experts' Weights (Jel Classification: M41, M42)

* Çağ Üniversitesi, İİBF, SMMM

1. GİRİŞ

Önde gelen büyük Amerikan şirketlerinde meydana gelen büyük muhasebe skandalları sonrasında hile risk değerlendirmesi halka açık şirketlerin bağımsız denetiminde zorunlu bir uygulama durumuna gelmiştir. Gerçekte zorunlu denetimin başlamasından bu yana hile riski bağımsız denetçiler tarafından çeşitli değerlendirmelere tabi tutulmuştur, ancak bu konuda görev ve sorumlulukları özel olarak belirli ve sınırları tanımlanmış bir kapsama kavuşmamış, dolayısıyla uygulamalar denetim kuruluşları arasında farklılıklar göstermiştir. Öte yandan, denetim çalışmalarında hile riski sıklıkla “*risk faktörleri*” ya da “*kırmızı bayraklar*” olarak bilinen birtakım uyarı işaretleri yardımıyla değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Başlangıçta bağımsız denetçilerce denetim çalışmaları sırasında kullanılacak belirli bir risk faktörleri listesi bulunmamıştır, ancak ABD’de ilk kez 1988’de yayımlanan SAS No.53¹ ile birlikte denetim standartları ve ilgili diğer düzenlemeler bağımsız denetçilere yol gösterecek, ancak onları sınırlandırmayan belirli risk faktörlerini içermeye ve ek olarak vermeye başlamıştır. Bağımsız denetçiler gereksinimleri, bilgisi ve deneyimleri ölçüsünde sözü edilen öneri risk faktörlerinin kapsamını daraltmakta ya da genişletmekte takdir haklarını kullanmaya devam etmiştir. Risk faktörlerinin kapsamı ve içeriği ne olursa olsun, hile risk değerlendirmesi iç ve dış denetimlerin ayrılmaz bir parçası olmuş ve risk faktörleri de hile risk değerlendirmesinin önemli bir bileşeni durumuna gelmiştir.

Bu çalışma, ilk olarak Türk bağımsız denetçilerinin hile risk değerlendirmesinde başvurdukları en etkili risk faktörlerini ortaya koymayı ve ikinci olarak Türk denetçilerin değerlendirmelerini

yabancı meslektaşları ve bu alanla yakından ilgili iç denetim ve adli muhasebe gibi meslek mensuplarının değerlendirmeleri ile karşılaştırmayı amaçlamaktadır. Türkiye deneyiminden çıkarılacak sonuçlar yardımıyla ulusal ve uluslararası ölçekte en etkili risk faktörlerinin saptanabileceği ve daha etkili ve verimli denetim ve hile incelemesi planlaması ve programları oluşturarak muhasebe hilelerinin önlenmesi ve ortaya çıkarılması olasılığının yükseltebileceği düşünülmektedir.

2. BAĞIMSIZ DENETİM SÜRECİ VE HİLE RİSK DEĞERLENDİRMESİ

Risk değerlendirmesi hile riski, yapısal risk ve iş riskini de içeren geniş bir kavramdır. Finansal raporlama sürecindeki risk değerlendirmesi, genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine göre hazırlanan ve açıklanan malî tabloların hazırlanması ile ilgili risklerin belirlenmesi, analizi ve yönetimidir. Risk değerlendirme sürecinde işletme yönetimi iş riskini ve bunların malî sonuçlarını, malî tablolardaki yapısal riskleri ve hile riski ile bunların malî sonuçlarını ele almaktadır. İşletme yönetimi malî tablolarda yanlışlık riski yükseldikçe, söz konusu söz konusu riskleri kontrol etmek, yanlışlıkları önlemek, ortaya çıkarmak ve zamanında düzeltmek için daha etkili kontroller uygulamak zorundadır. Başka bir anlatımla, risk değerlendirme sürecinin bir ayağı riskler ve diğer ayağı iç kontroller olmaktadır. (Boynton ve Johnson, 2006:i, 402-3)

Risk değerlendirmesi, istenmeyen olayları yönetme yeterliliğine sahip etkin bir iç kontrol ortamı oluşturmak için önemli bir aşamadır, çünkü temel olarak genel amaçlı korumadan çok yüksek maliyete yol açabilen ve yüksek riskli noktalar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Etkili bir

¹ “The Auditors’ Responsibility to Detect and Report Errors and Irregularities”. Bu standartta ilk kez 14 risk faktörü belirtilmiş, sonra sayı giderek artmıştır.

risk değerlendirmesi hem içeriden, hem de dışarıdan kaynaklanan risklerin anlaşılmasını sağlamakta, işletmelere risk oluşturan kötü amaçlı faaliyetleri² ve kazalar³ ile işinden hoşnut olmayan personeli saptayabilmekte ve işletmenin bilgisayar ağlarına uzaktan erişim sağlanıyor ise işletmenin dışarıdan kaynaklanan risklerin anlaşılmasına önem vermektedir. Riskler ya istenmeyen olayların önlenmesi ya da ortaya çıkarılması ve düzeltilmesi yoluyla azaltılmaktadır. (Singleton, 2002:33-7)

SAS No.82 ve SAS No.99 hile standartları⁴ ile ayrı bir hile risk değerlendirmesi yapılması zorunlu hale getirilmiştir. Hile risk değerlendirmesinde ise amaç, hilenin yapılması mümkün olan alanları (*riskler*), hilenin gerçekleşme durumunu (*olasılığı*), hilenin maliyetini (*etki*) ve hileye karşı alınacak önlemleri (*risk yönetimi*) belirlemektir. Hile risk değerlendirmesi uygunluk denetimi olmayıp daha çok işletmede suç oluşturan ve maddî ve maddî olmayan kayıplara yol açan eylemlere marûz kalma olasılığı olan alanlar üstünde yoğunlaşmakta ve işletmeye özgü riskleri belirlemek amacıyla işletmenin bölümleri, iştirakleri ve piyasalarına bakılmaktadır. (Biegelman ve Bartov, 2006:130-1) Bağımsız denetim dışarıdan kontrol zaafiyetlerinin belirlenmesinde işletmeye yardımcı olsa da, ancak işletme içinden yapılan bir değerlendirme ile işletmenin hile riskleri gerçek anlamda belirlenebilmektedir. (Singleton vd, 2006:191-209)

Yapılan bir araştırmada tekil risk değerlendirmesinin (*decomposed risk assessments*), daha önceki SAS No.39, 47 ve 53 hile standartlarında istenen bütünsel risk değerlendirmesinden (*holistic risk assessments*) daha etkili olduğu bulunmuştur. Araştırmaya göre, kasıtlı ve kasıtsız yanlışlık riskinin tekil olarak değerlendirilmesi, bağımsız denetçilerin hile risklerinin teşhis edilmesine daha çok denetim saati ayırmasına ve bu ise hile riski ile orantılı denetim planları geliştirilmesine neden olmaktadır. (Zimmelman, 1997:76,93) Risk ile ilgili genel nitelikli değerlendirme tarafsız yapılamamakta ve kişisel tercihlerden etkilenmektedir. Önemli yanlışlık riskinin değerlendirilmesi her denetim çalışmasında yapılmak zorunda olmasına karşın standart ve mekanik bir iş olmayıp çok faktörlü ve bilgi, deneyim ve muhakeme gerektiren bir görevdir. (Loebbecke vd, 1989:3) Bağımsız denetçi, hile risklerini değerlendirmek için olabildiğince çok kaynaktan bilgi toplamaktadır. Bunlar arasında işletme yönetimi, analitik işlemler, hile risk faktörlerinin saptanması ve diğer kaynaklar gelmektedir. Her düzeydeki personelden ve birinciden bilgi alınması önerilmektedir. Aynı soruyu farklı kişilere sormak da sonuç alıcı olabilmektedir. (Ramos, 2003:30-1)

Hile risk değerlendirmesi yapmak özellikle denetim çalışmasını planlarken önemli ise de, bağımsız denetçi hile riskini bütün denetim sürecinde göz önüne almaktadır. İlk değerlendirme-

² veri sistemlerine yönelik yıkıcı eylemler, işletme dışına bilgi sızdırılması, hırsızlık, varlıklarla ilgili hileler vb

³ dikkatsizlik sonucu veri kaybı, bilgi sistemini kilitlemeler, sistem geliştirme ve muhasebe verilerinin girişlerinde hatalar vb

⁴ SAS No.99'da bağımsız denetçilerin malî tablo denetimindeki görevleri ve özel olarak hile ile ilgili sorumlulukları denetimi malî tabloların hata veya hile kaynaklı önemli yanlışlıklar içermediği hakkında makûl güvence verecek biçimde planlamak ve gerçekleştirmek, denetim işlemlerinin planlanması, yürütülmesi, değerlendirilmesi ve sonuçlarının belgelendirilmesi konusunda gerekli özen ve titizliği göstermek, yönetimi ne tamamıyla güvenilir, ne de tamamıyla güvenilir olarak değil, uygun derecede meslekî şüphecilik yaklaşımı içinde değerlendirmek, önemli denetim görevlerini hile risk değerlendirmesi yapacak bilgi ve deneyime sahip personele vermek, bütün hile olaylarını işletme yönetiminde uygun bir düzeye raporlamak, önemli hileler içeren malî tabloları hilelerin etkisini yok edecek biçimde düzeltmek ya da şartlı denetim görüşü vermek, çok önemsiz ve etkisiz olanların dışında bütün hileleri denetim komitesine bildirmek ve hilenin karakteristik nedenleri ve belirtilerini kavramak biçiminde tanımlanmaktadır. (Singleton vd, 2006:94)

ler denetim çalışması ilerledikçe gözden geçirilmekte ve gerektiğinde değiştirilmektedir. Başka bir anlatımla, hile risk değerlendirmesi denetim çalışmaları hem yapılırken, hem de değerlendirilirken devam eden birikimli bir süreçtir. Hile risk değerlendirmesi yapıldıktan sonra ise bağımsız denetçi meslekî takdirini kullanarak uygun denetim işlem ve tekniklerini belirlemektedir. Belirlenmiş olan hile risk faktörlerine bağlı olarak ya hile riskine genel bir karşılık verilebilmekte, ya belirli bir hesap ya da iddia ile ilgili özel karşılıklar verilebilmekte ya da her iki karşılık birlikte verilebilmektedir.⁵ (Colbert ve Turner, 2000:45)

Bağımsız denetçiler, hile risk değerlendirmesinde işletme yönetimine özel önem vermektedir. Bu çerçevede, yönetimin yaşanan ya da şüphe sahibi olduğu hileler konusunda bilgi sahibi olup olmadığını, hileli finansal raporlama yapıldığına ilişkin iddiaların farkında olup olmadığını, hile riski konusundaki görüşlerini, belirli hile risklerine karşı geliştirilmiş program ve kon-

trolları, hileyi ortaya çıkarmak ve önlemek için geliştirilen genel amaçlı programları, söz konusu özel ya da genel amaçlı programların nasıl kontrol edildiğini, birkaç farklı yerleşimi olan işletmelerde faaliyetlerin nasıl izlendiğini, farklı yerleşimler için yüksek hile riski olup olmadığını, ticarî uygulamalar ve etik davranış konusunda çalışanlarını bilgilendirip bilgilendirmediğini ve ne şekilde bilgilendirdiğini öncelikle öğrenmek zorundadır. (Montgomery vd, 2002:65)

3. HİLE RİSK FAKTÖRLERİ KAVRAMI

Son yıllarda finansal raporlama hilelerinin artması nedeniyle hilenin ortaya çıkarılması amacıyla daha etkili yöntemlerin bulunması yönünde büyük bir beklenti oluşmuştur. Risk faktörlerinin potansiyel hile göstergeleri olarak kullanılmaya başlanması bu çerçevede ele alınabilecek bir yaklaşımdır. Risk faktörleri⁶, bir işletmenin faaliyette bulunduğu iş ortamında malî tabloların kasıtlı olarak büyük yanlışlık riski içerdiğini gösteren potansiyel belirtiler olarak anlaşılmaktadır. Söz konusu risk faktörlerinin var olması

⁵ Genel olarak verilen karşılık malî tabloların tamamında ya da birçok noktasında yüksek risk var ise uygun bir strateji olmaktadır. Hile riski birkaç hesap ya da alanı ilgilendiriyor ise karşılık daha sınırlı tutulmaktadır. Eğer hile üst yöneticileri ilgilendiriyor ise etkileri küçük ve önemsiz de olsa çok daha kapsamlı bir sorunu işaret ediyor olabileceğinden bağımsız denetçiler ek teknikler uygulayarak denetimi genişletmekte ve durumu tam olarak incelemeye başlamaktadır. Önemli yanlışlığa neden olan bir hile söz konusu ise bağımsız denetçiler hilelerin finansal etkilerinden başka bu durumun denetimin diğer boyutlarına olan etkisini de düşünerek büyük olasılıkla ek kanıt toplamaya yönelmektedir. Gerçekleştirilen ek testler malî tabloların düzeltilip düzeltilmeyeceği, düzeltme söz konusu ise ne kadar düzeltme yapılacağı ve malî tablolarla ilgili olarak verilen görüşün değiştirilip değiştirilmeyeceğinin belirlenmesine yardımcı olmaktadır. Bağımsız denetçi denetim çalışmalarında hile riski saptamış ise genel olarak 5 yoldan karşılık vermektedir. Bunlardan birincisi, meslekî şüphelilik düzeyini bir üst dereceye çıkarmaktır. İkinci yol, yüksek hile riski belirlenen denetim alanlarına daha deneyimli personel atamak ve denetçilerin gözetim düzeyini arttırmaktır. Üçüncü yol, yönetimin gelir tahakkuku, varlık değerlemesi, giderleştirme/aktifleştirme gibi duyarlı konularda uygulanacak muhasebe yöntemlerinin seçimini ve uygulamasını incelemektir. Dördüncü yol, kontrollerin etkinliğini değerlendirmektir. Eğer tespit edilen hile risk faktörleri, kontrollerin özensiz ve aşılabilir olduğunu gösteriyor ise bağımsız denetçi kontrollerin etkili olduğuna güvenmemektedir. Bu durumda bağımsız denetçi kontrol testlerini bırakıp malî tablolardaki bakiyeler ve işlemlerle ilgili ayrıntılı testlere yönelmektedir. Beşinci yol, denetim işlem ve tekniklerinin türü, kapsamı, zamanlamasını düzenlemektir. Daha güvenilir denetim teknikleri, yıl sonundan önceki bir tarih yerine yıl sonu ya da yıl sonundan hemen sonraki bir tarih ya da daha çok sayıda test ve daha büyük örneklem bu kapsamda tercih edilen değişikliklerdir. (Colbert ve Turner, 2000:46-7)

⁶ Risk faktörleri genel ve özel olmak üzere ikiye ayrılabilir. Genel göstergeler bütün hile türlerinde görülebilen ortak risk faktörleridir. Özel göstergeler ise belirli bir hile türüne özgü göstergelerdir ve hileden hileye değişmektedir. (Singleton vd, 2006:128-9) Risk faktörleri yapısal⁶, personele ilişkin⁶, faaliyetlere ilişkin⁶ muhasebe sistemi ile ilgili⁶, malî sonuçlarla ilgili⁶ ve son olarak risk faktörleri işletmelerin dışarıdan aldıkları hizmetler ile ilgili⁶ olabilmektedir. (Coenen, 2008:48-68) SAS No.99 hile standardı ekinde verilen risk faktörlerinin çoğunluğu hile incelemecilerinin meslek kuruluşu olan ACFE⁶ ve kurucusu olan J.T. Wells'in çalışmalarından yararlanılarak geliştirilmiştir. (Singleton vd, 2006:127)

bağımsız denetçinin yapısal risk⁷ değerlendirmesini, bu da planlanan buluş riskini⁸ etkilemektedir. Daha düşük buluş riski ise bağımsız denetçinin toplayacağı denetim kanıtları ve denetim işlemlerinin kapsamını etkilemektedir. Yapısal risk arttıkça buluş riski düşmekte ve daha düşük buluş riskleri daha çok denetim çalışması ve kanıtı anlamına gelmektedir. Bu nedenle, bağımsız denetim kuruluşları, yapısal risk açısından önemli olduklarını anladıklarından hile risk faktörlerine giderek artan bir önem vermektedir. 1988 tarihli SAS No.53 standardından sonraki hile standartlarında da, her denetim çalışmasında hile risk faktörlerin değerlendirilmesi zorunluluğu getirilmiştir. (Majid vd, 2001:263-5)

Risk faktörlerini belirlemek hilelerin ortaya çıkarılmasında ilk adımı oluşturmaktadır. Hileleri ortaya çıkarmak isteyen incelemeci ya da denetçiler hilenin olabileceğini gösteren birtakım hile göstergeleri ya da risk faktörlerini belirlemeye çalışmaktadır. Risk faktörleri hilelerin başarılı bir biçimde ortaya çıkarılmasına ve hilelerin ortaya çıkarılmasında etkili yöntem ve süreçlerin tasarlanmasına yardımcı olmaktadır. Söz konusu yöntem ve süreçler yanı sıra etkili kontrolleri ge-

tirmekte ve çoğu zaman etkili süreçler etkili kontroller olarak işlev görmektedir. (Singleton vd, 2006:125-6) Risk faktörleri finansal raporlama hilesi yapılması olasılığını gösteren kanıtların önemli bir parçası kabul edilmekte ve finansal raporlama hilelerinin altında yatan nedenlerin ortaya çıkarılmasında da yararlı olmaktadır. (Rezade, 2002:98)

Hile risk faktörleri hilenin olduğunu kesin olarak göstermemekle birlikte hilenin olabileceği konusunda uyarıcı olmaktadır. Hile üçgeninin her üç bileşeni (*baskı ve güdü, tutum ve rasyonalizasyon, fırsat ve ortam koşulları*) de saptandığı zaman önemli yanlışlık riski yükselmekte, üç bileşenden birinin olmaması ise hilenin olmayacağını garanti etmemektedir. Bağımsız denetçi hile risk değerlendirmesinde sözü edilen hile risk faktörleri ile birlikte denetim ekibindeki beyin fırtınası oturumlarından, müşteri kabul işlemlerinden, ara dönem finansal tablolardan ve hesap ve işlem düzeyinde yapısal olarak bulunan risk bilgisinden yararlanmaktadır. (Ramos, 2003:31-2) Bununla birlikte hile risk faktörleri belirli kayıt ve koşullar⁹ çerçevesinde ihtiyatla değerlendirilmek durumundadır. (Golden vd, 2006:127-8)

⁷ inherent risk, kontroller uygulandığı halde önemli yanlışların muhasebe sistemine girmesi riski

⁸ detection risk, denetim işlemlerinin önemli yanlışları ortaya çıkaramaması riski

⁹ 1-Hile risk faktörleri ve hile kanıtları aynı anlama gelmemektedir. Hile risk faktörleri, hile kanıtları değildir. Risk faktörleri, genel, sektörel/endüstriyel ya da işlevsel olarak, hileye bağlı önemli yanlışlık riskinin yüksek olduğu bir ortamı ya da durumu ifade ettiği kadar kanıt niteliğini taşımaktadır. Sözelimi birçok yüksek profilli finansal raporlama hile olayında ikramiye ve diğer teşvik mekanizmalarının kullanıldığı saptanmaktadır, ancak bunların varlığı ilk bakışta finansal raporlama hilesi yapıldığının kanıtı olduğunu göstermemekte, ancak bu faktör hile risk değerlendirmesinde dikkate alınmaktadır. 2-Hile risk faktörleri, hileden başka risklerin var olduğunu da işaret edebilmektedir. Birçok risk faktörü, sadece hile riskine özgü değildir, insanî ya da sürece ilişkin önemli yanlışlıklardan dolayı artan riski de gösterebilmektedir. Sözelimi iç kontrol zaafiyetleri hile risk faktörü olarak kabul edilmiştir, ancak aynı zamanda bazı hataların meydana gelmesine ve ortaya çıkarılmamasına da neden olabilmektedir. 3-Hile risk faktörleri belirsiz ve bulanık olabilmektedir. Birçok risk faktörü hem olumlu, hem de olumsuz anlamda kullanılabilir. 4-Hile risk faktörleri sayısı ile hile risk düzeyi arasında doğrusal bir ilişki bulunmamaktadır. Hile risk faktörlerinin değerlendirilmesinde amaç, hileye bağlı olarak meydana gelen önemli yanlışlık olasılığını ölçmek değil, önemli yanlışlıkların nerede ve ne şekilde gerçekleşmiş olabileceğini saptamaktır. 5-Hile risk faktörleri tekil olarak sınırlı bir öneme sahip bulunmaktadır. Bunun yerine faktörlerin bütünsel olarak değerlendirilmesi daha anlamlı ve yararlı olmaktadır. Bağımsız denetçiler, potansiyel risk faktörlerini, işletmenin iş ortamı, yönetimi ve faaliyetleri ile ilgili diğer gözlemler ile birlikte daha geniş bir çerçevede değerlendirmekte ve risk faktörlerinin birbirleriyle ilişkilerini de bu noktada dikkate almaktadır. 6-Bazı risk faktörlerini gözlemek çok zordur. Belirli risk faktörleri zihinsel, kişisel ya da özel yaşama ilişkin olduğu için gözlem yaparak saptamak olanaklı değildir. Bu durumda bağımsız denetçiler sözü edilen risk faktörleri ile ilgili dolaylı işaretler aramaktadır.

Hile risk faktörleri belirli bir bağlam ya da çerçeve içinde değerlendirilmektedir. Söz konusu bağlam, işletmenin içinde faaliyet gösterdiği genel ekonomi ve piyasa ortamı ile işletmenin faaliyetlerinin oluşturduğu, kimi zaman başka risk faktörlerinin ve bunlara karşı uygulanan kontrollerinin de dahil olduğu bir çerçeve olarak tanımlanabilmektedir. İşletme faaliyetlerinin ve işletmenin iş ortakları, tedarikçileri ve müşterileri ile ilişkilerinin yeterli düzeyde anlaşılması hile risk faktörlerinin doğru bir biçimde değerlendirilmesi için büyük önem taşımaktadır. Bağımsız denetçiler, risk faktörlerini tek tek değil, diğer faktörlerle birlikte yarattığı toplam (*birlikli*) etki açısından değerlendirmektedir. Bağımsız denetçiler, denetim riskinin belirlenmesi sürecinde hile risk faktörlerinin etkilerini değerlendirirken hilelere bağlı önemli yanlışlık riskini azaltan iç kontrolleri de dikkate almaktadır. (Golden vd, 2006:137-8) Bununla birlikte bağımsız denetçiler belirli risk faktörlerinin hileli finansal raporlama riski üzerindeki etkisini belirlemede güçlük¹⁰ çekmektedir. Bağımsız denetçilerin risk faktörleri ile ilgili anketler kullanmaları daha kapsamlı ve tutarlı risk faktörleri grubu ortaya çıkarılmasına neden olsa da, bu durum daha etkili hile risk değerlendirmesi anlamına gelmemektedir. Ancak denetim çalışmalarını sırasında hile riskini bağımsız bir şekilde değerlendiren bağımsız denetçilerin bütünsel risk değerlendirmesi yapan bağımsız denetçilere göre, risk faktörlerini saptamaya daha çok zaman

ayırıldığı ve denetim riskindeki değişikliklere daha hızlı tepki verdiği belirlenmiştir. Ayrıca potansiyel muhasebe hileleri araştırılırken hem finansal, hem de finansal olmayan risk faktörlerinin bağımsız denetçilerce dikkate alındığı ortaya çıkarılmıştır. (Reinstein ve McMillan, 2004:960)

Bağımsız denetçiler, işlem ve verileri inceledikten sonra herhangi bir risk faktörü saptayamamış ise, gözlenebilir bir risk söz konusu olmaktadır. Bu durumdaki veri ve işlemler doğru olarak görünen, ancak salt risk faktörlerine rastlanmadığı için tamamıyla hileden arındırılmış oldukları söylenemeyecek veri ve işlemlerdir. İnceleme sonucunda risk faktörleri saptanmış ve fakat bunlar olağandışı bir durum oluşturuyorlar ise (*veri ve işlemler içinde doğru olmayan noktalar yok ise*), şüpheli bir durum vardır, ancak düşük bir risk söz konusudur. Bu durumdaki veri ve işlemlerde risk faktörleri belirlenmektedir, ancak bunlar işletme politikalarının ya da kontrollerine aykırı değildir. Bağımsız denetçi, hile saptanamamış ise de şüphe çektiğinden dolayı denetim işlemlerinin kapsamını, zamanlamasını ve türünü istenilen güvence düzeyine erişildiğini düşündüğü noktaya kadar artırmaktadır. İnceleme sonucunda risk faktörleri saptanmış ve bunlar olağandışı bir durum oluşturuyorlar ise (*veri/işlemler içinde doğru olmayan noktalar var ise*), ya hata ya da hile söz konusudur. Risk faktörleri saptanmış ve fakat bir hata söz konusu ise orta derecede risk, bir hile söz konu-

¹⁰ Buna uygulamadaki kısıtlı süre ve gelir getirme baskısını eklemek gerekmektedir. Deneyimli denetçiler daha deneyimsiz denetçilerin risk değerlendirmelerine güvenmekte ve aynı zamanda hile risk faktörlerini ihmâl etmelerine yol açan gelir getirici işler yapmak zorunda kalmaktadır. Gelir getirme baskısı altında bulunan deneyimli ve sorumlu denetçiler yüksek müşteri riskine karşı denetim süresini ayarlamakta esnek hareket edememektedir. Yetersiz denetim süreleri, birçok bağımsız denetçiyi hile riskini uygun olmayan biçimde değerlendirmeye zorlamaktadır. Kısıtlı süre ve gelir getirme baskısı, bağımsız denetim kuruluşlarında kalite kontrol ve gözetim mekanizmalarının önemsenmemesine yol açmaktadır. Bağımsız denetim kuruluşları, danışmanlığı büyümeye açık tek alan olarak gördüklerinden, yüksek nitelikli ve düzeyli denetim elemanları çoğunlukla denetim dışı hizmetler satmaya yoğunlaşmakta ve bu arada olası hileli finansal raporlama faaliyetlerini gösterebilecek önemli risk faktörleri ve diğer işaretleri gözden kaçırmaktadır. Riske dayalı denetim yaklaşımı bile büyük potansiyele sahip olmasına karşılık bağımsız denetçilerin müşterilerinin faaliyetleri konusunda uzmanlaşmalarını ve finansal olmayan bilgileri dikkate almalarını gerektirmektedir. (Reinstein ve McMillan, 2004:958-9)

su ise yüksek derecede risk olduğu değerlendirilmiştir. Bu durumdaki veri ve işlemlerde hem risk faktörleri ve hem de politika ve kontrol usûlsüzlüklerine rastlanmaktadır. Eğer bir hata var ise, genellikle iç kontrolü güçlendirme yoluna gidilmekte, bir hile var ise tam bir inceleme yaptırılmakta ve olay tüm boyutlarıyla ortaya çıkarılmaktadır. (Singleton vd, 2006:148-51)

4. HİLE RİSK FAKTÖRLERİNİN ETKİ DEĞERLEMELERİ

4.1. Adli Muhasebecilerin Risk Faktörleri Etki Değerlemesi

SAS No.82 hile standardı¹¹ yürürlükte iken ABD’de AICPA (American Institute of Certified Public Accountants) tarafından desteklenen ve Apostolou, Hassell ve Webber tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada (Apostolou vd, 2001:49-52), standart ekinde belirtilen 25 risk faktörünün etki değerlendirilmesi yapılmıştır. Söz konusu risk faktörleri bağımsız denetçilere hile riski ve önemli yanlışlık riskinin olup olmadığını değerlendirirken ve bu riske karşı işlemler planlarken yol gösterici olması amacıyla örnek olarak sayılan ve belirtilenlerle sınırlı olmayan göstergelerdir. 5 büyük bağımsız denetim kuruluşunun 4’ünde çalışan 35 adli muhasebeciye (*forensic experts*), en önemli risk faktörlerini sıralaması istenmiştir. Değerlendirmede 9 en önemli faktörü göstermek üzere 9 dereceli bir ölçek kullanılmıştır. Araştırmanın ayrıntılı sonuçları Tablo 1’de verilmiştir.

Araştırmanın sonuçlarına göre, işletme yönetiminin özellikleri ve kontrol ortamı üzerindeki

etkisi kategorisi % 58,5’lik ağırlığıyla en önemli kategori olarak değerlendirilmiştir. Faaliyet ve finansal istikrar özellikleri kategorisi % 27,0’lik ağırlığıyla bu grubu izlemektedir. Sektörel ve endüstriyel koşullar kategorisi ise % 14,5’lik ağırlığıyla daha az önemli olarak değerlendirilen kategori olmuştur. Adli muhasebecilere göre, faaliyet ve finansal istikrar özellikleri kategorisi sektörel ve endüstriyel koşullar kategorisinden yaklaşık 4 kat, faaliyet ve finansal istikrar özellikleri kategorisinden yaklaşık 2 kat daha önemli algılanmaktadır. En önemli iki risk faktörünün ağırlığı, risk faktörlerinin toplam ağırlığının yaklaşık olarak 1/3’ünü oluşturmaktadır. Bu faktörlerden biri % 18,0’lik ağırlığıyla yaratıcı ve yenilikçi muhasebe uygulamalarına bağlı önemli tutarda ücret ve ikramiye, diğeri ise % 16,5’lik ağırlığıyla işletme yönetiminin iç kontrole olumlu yaklaşmamasıdır. Faaliyet ve finansal istikrar özellikleri kategorisinde yer alan risk faktörleri bireysel olarak düşük önemde görülmesine ve bir denetim çalışmasında bunların tümüne aynı anda rastlanmasa da % 27,0’lik toplam ağırlığa sahip olan bu kategoride yer alan faktörlerin görülmesi durumunda bağımsız ve iç denetçilerin şüpheli bir yaklaşım içinde olması gerekmektedir. Sektörel ve endüstriyel koşullar kategorisi içinde yer alan ve en önemli görülen faktör ise, sektör ve endüstride hızlı değişim, değişen teknoloji ve ürün yaşam eğrisinin kısıllığından aşırı derecede etkilenme olmuştur. Sektörel ve endüstriyel koşullar kategorisi adli muhasebecilerden görece düşük önemde görülseler de bağımsız ve iç denetçiler bunları da dikkate almak durumundadır, çünkü diğer risk faktörlerinin olduğunu gösterebil-

¹¹ Standart 25 risk faktörünü 3 kategoriye ayırmıştır. 6 risk faktörü işletme yönetiminin özellikleri ve kontrol ortamı üzerindeki etkisi kategorisi ile, 4 risk faktörü sektörel ve endüstriyel koşullar kategorisi ile, 15 risk faktörü faaliyet ve finansal istikrar özellikleri kategorisi ile ilgilidir.

mektedir. Öte yandan, adlî muhasebeciler standart ekinde belirtilen 25 risk faktöründen başka birtakım faktörlerin¹² de önemli olduğunu ve işlevsel olabileceğini belirtmiştir.

4.2. İç Denetçilerin Risk Faktörleri Etki Değerlemesi

AICPA tarafından yayımlanan SAS No.99 hile standardında, bağımsız denetçilerin müşteri işletmenin iç denetçilerinden hile riski ve gerçekleşen ya da şüphelenilen hile konusunda bilgisi olup olmadığını öğrenmesini istemektedir. Bağımsız denetçilere iç denetçilerle ilgili olarak verilen bu görevin temel gerekçesi, iç denetçilerin kurumsal yönetimde önemli bir rolü olmasıdır. İç denetçilerden hileli finansal raporlamanın önlenmesi ve ortaya çıkarılmasında etkili olarak görev alması beklenmektedir. Eğer iç denetçiler hile olasılığını gösteren risk faktörlerinin tanınmasında dikkatli ve bilinçli olur ise, iç ve bağımsız denetçiler arasında kurulacak etkin bir işbirliğinin işletmenin tüm paydaşları için yararlı olabileceği öngörülmüştür. İç denetçiler, bilerek belirli risk faktörlerini dikkate alıyor ya da ihmal ediyor ise, bağımsız denetçilerin bu tür yanlı tutumlardan haberdar olması ve müşteri işletmenin iç denetçileri ile ortak çalışma yaparken bu durumu değerlendirmesi gerekmektedir. Bu çerçevede yapılan bir araştırmada (Gramling ve Myers, 2003:21-4) 124 iç denetçiden hileli

finansal raporlamayı ortaya çıkarmaya yardımcı olan 43 potansiyel uyarı işaretini¹³ değerlemesi istenmiştir. Tablo 2’de önem sırasına göre risk faktörleri ve iç denetçilerin bunlara verdikleri görelî ağırlık gösterilmektedir.

İç denetçiler, adlî muhasebeciler ve bağımsız denetçilerde olduğu gibi genel olarak tutum ve rasyonalizasyon ile ilgili risk faktörlerini en önemli uyarı işaretleri olarak algılamaktadır. 15 en etkili faktörün 6’sı tutum ve rasyonalizasyon koşullarını, 3’ü baskı ve güdü koşullarını ve 6’sı fırsat ve ortam koşullarını göstermektedir. Aynı biçimde, en önemli 4 faktör tutum ve rasyonalizasyon koşulları ile ilgili risk faktörleridir. Ayrıca 43 faktörün tümü önemli ya da daha üstü derecelerde işaretlenmiştir. Bu durum da iç denetçilerin hileli finansal raporlama ile ilgili risklerden haberdar olduğunu göstermektedir. Öte yandan kurumsal yönetimle ilgili faktörlerin (*yönetim kurulu ve denetim komitesinin oluşumu, bilgisi ve yetenekleri gibi*) önem sıralamasında en sonlarda yer aldığı görülmektedir. SAS No.99 hile standardı risk faktörlerine belirli bir ağırlık ya da önem atfetmemekte, bu işlemi bağımsız denetçinin meslekî takdirine bırakmaktadır. Bağımsız denetçiler müşteri işletmenin iç denetçilerinin yaptığı değerlendirmelerden yararlandığında, meslekî takdirlerini daha etkili bir biçimde kullanmak durumundadır.

¹² Söz konusu faktörlerin ilk 7’si işletme yönetiminin özellikleri ve kontrol ortamı üzerindeki etkisi ve son 2’si ise faaliyet ve finansal istikrar özellikleri kategorisinde yer almaktadır: 1-Halka açılma döneminde ya da son zamanlarda birçok şirket satın almalar gerçekleştirilmesi, 2-Kültürel farklılıkların olduğu ve yolsuzluğun yaygın olduğu yükselmekte olan piyasalarda önemli faaliyetlerde bulunulması, 3-Örgütlü suçlarla bağlantılar, 4-Denetim komitesinin gözetimi ve ilgisindeki yetersizlikler (*zayıf, etkisiz, bağımsız ve finansal bilgisi olmayan üyeler gibi*), 5-Üst yönetimin kişisel özellikleri (*kişisel olarak malî güçlükler yaşanması, yaşam biçimi, dürüstlüğü, alışkanlıkları, denetçilere karşı tutumu gibi*), 6-Yönetimin ahlâkî risk ve tehlikeleri doğru değerlendirememesi ve gerekli kontrolleri yerleştirememesi, 7-Örgütlü faaliyet riskini hafifletici kontrollerin bulunmaması, 8-Elektronik ticaret faaliyetleri, 9-Maddî olmayan varlıkların kaybolması riski (*Fikrî sermaye, araştırma, stratejik planlar ve tüketici verileri gibi*).

¹³ 43 uyarı işaretininin 38’i SAS No.82 hile standardında yer almakta oldukları için ve 5 uyarı işareti ise kurumsal yönetim ile ilgili olmaları nedeniyle ankete dahil edilmiştir. Risk faktörlerinin 14’ü hile üçgenininin baskı ve güdü koşulu (B/G) ile, 16’sı fırsat ve ortam koşulu (F/O) ile ve 13’ü ise tutum ve rasyonalizasyon (*gerekleştirme*) koşulu (T/R) ile ilgilidir.

38 işletmeden 127 iç denetçi ile yapılan başka bir araştırmada (Church vd, 2001:99) da, iç denetçilerin kârın tahminlerin gerisinde kalmasından çok tahminleri geçmesi durumunda hilenin daha olası olduğunu düşündükleri bulunmuştur. İç denetçiler, özellikle kısıtlayıcı kredi sözleşmeleri olduğunda, kâr beklentilerin üzerinde gerçekleşir ise hilelerin olabileceğini düşünmektedir. Böyle bir durumda yöneticiler, kredi kuruluşunun istediği belirli bir aktif-pasif oranını tutturmak için kâr olduğundan daha yüksek gösterme eğiliminde olmaktadır. İç denetçiler, yöneticiler kâra bağlı bir ücret sistemine tabi olduklarında kâr beklentileri aşarsa yine hile olasılığının yükseleceğini düşünmektedir. Sonuç olarak, iç denetçilerin potansiyel hileleri gösteren belirli ipuçlarına (*risk faktörlerine*) karşı duyarlılıklarının yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır.

İç denetçiler belirli risk faktörleri saptadıkları zaman daha önceden yaptıkları denetim planlarını bunlara göre değiştirmekte, sözgelimi planlanan testlerin kapsamını ve ağırlığını arttırmaktadır. Yapılan değişiklikler ise hilelerin ortaya çıkarılması olasılığını arttırmaktadır. Ancak iç denetçilerin hile risk faktörlerine duyarlılığı ile uygulayacakları denetim işlemleri arasındaki ilişki olduğu düşüncesi bir tahmin olmaktadır ve ayrıca araştırılması gerekmektedir, çünkü bağımsız denetçiler ile yapılan araştırmalar risk değerlendirmeleri ile denetim planları arasında bir ilişki olduğunu desteklememiştir. Ayrıca iç denetçilerin meslekte deneyimleri arttıkça denetim planlamasını özellikle hileyi ortaya çıkarmaya yönelik olarak yapacağı için hile yapılması olasılığını daha yüksek algıladıkları gözlenmiştir. (Church vd, 2001:76-8)

4.3. Bağımsız Denetçilerin Risk Faktörleri Etki Değerlemesi

Bağımsız denetçilerin hile risk faktörlerini en çok kullanan meslek topluluğu olması dolayısıyla Hong Kong'da yapılan iki aşamalı bir çalış-

mada (Majid vd, 2001:265-71) risk faktörlerinin bağımsız denetçiler açısından önemi gösterilmiştir. Bu çerçevede öncelikle çok yaygın olarak kullanılan 15 risk faktörü ile bir ön araştırma gerçekleştirilmiştir. En büyük 3 bağımsız denetim kuruluşunun hile konusunda deneyimli 45 deneyimli denetim elemanına bir anket gönderilmiş ve 26 yanıt (% 58) alınmıştır. Anketin birinci bölümünde 7'li bir Likert ölçeği kullanılarak (*1:önemli değil, 7:çok önemli*) verilen 15 faktörün bağımsız denetçilere göre önem derecesi öğrenilmiştir. Her bir faktör için verilen yanıtların ortalamaları hesaplanmış ve Tablo 3'de gösterilmiştir.

Bütün risk faktörleri hesaplanan ortalama değerlerine göre sıralanmıştır. Yüksek ortalamaya sahip olan risk faktörleri daha üst sıralara çıkmış ve bağımsız denetçiler söz konusu faktörleri önemli yanlışlık olasılığını değerlendirirken daha etkili olarak değerlendirmiştir. Araştırmanın ikinci aşamasında, 6 büyük denetim kuruluşundan gönüllü olarak katılmayı kabul eden 50 denetçiye birinci aşamada belirlenen en önemli 6 risk faktörü ile ilgili başka bir anket gönderilmiş ve 30 yanıt (% 60) elde edilmiştir. Bu aşamada elde edilen sonuçlara göre, bağımsız denetçiler tarafından en önemli risk faktörleri önceki denetimlerde ortaya çıkarılmış önemli yanlışlıklar, işletmenin sürekliliği ile ilgili sorunlar, işletme yönetiminin yönetim üslubu (*Bir kişinin kararları tek başına alması gibi*), denetlenmesi zor olan işlemler, tartışmalı muhasebe sorunları ve finansal raporlama konusunda işletme yönetiminin tutumu (*yaratıcı/yenilikçi gibi*) olarak saptanmıştır. Önceki denetimlerde ortaya çıkarılmış önemli yanlışlıklar bağımsız denetçilerce önemli hata ve hile riskinin belirlenmesinde en önemli risk faktörü olarak algılanmaktadır. İkinci önemli risk faktörü, işletmenin sürekliliği ile ilgili sorunlardır. Bu faktöre, yönetim hileleri içeren diğer risk faktörlerinin etkisi olabilir. Sonuç olarak, bağımsız denetçilerin hile ve düzen-

sizlik riskini değerlendirirken yukarıdaki iki faktöre daha çok önem verdikleri saptanmaktadır, ancak bu durum diğer risk faktörlerinin önemini azaltmamaktadır.

5. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ VE ÖRNEKLEM SEÇİMİ

Bu araştırmada, bir anket formu aracılığıyla 2008 Eylül ve Ekim aylarında SAS No.99 standardı ekinde yer alan 41 finansal raporlama¹⁴ ve 23 varlıkların kötüye kullanılması¹⁵ hile risk faktörü konusunda Türk denetçilerinin değerlendirmeleri toplanmıştır. Söz konusu anket formu, Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) tarafından yetkilendirilmiş tüm bağımsız denetim kuruluşlarına posta ile gönderilmiş ve 39 kuruluşa bağlı olarak çalışan denetçiler tarafından yanıtlanmıştır. Yanıtlar SPSS 13.0 for Windows programında aldıkları toplam puana (*total score*) göre sıralamaya tabi tutulmuştur. Finansal raporlama hilesi risk faktörlerinin 15'i baskı ve güdü (*pressure&incentives*), 14'ü fırsat ve ortam (*opportunities*) ve 12'si tutum ve rasyonalizasyon (*attitude&rationilasion*) koşulları ile ilgilidir. Aynı şekilde, varlıkların kötüye kullanılması hilesi risk faktörlerinin 4'ü baskı ve güdü, 15'i fırsat ve ortam ve 4'ü tutum ve rasyonalizasyon koşullarına ilişkindir. Sözü edilen hile risk faktörleri Cressey'in hile üçgeni ve teorisine dayalı olarak baskı ve güdü, fırsat ve ortam ve tutum ve rasyonalizasyon koşullarına ayrılmış olduğu ve

standart ekinde verilen liste asgarî sayıda risk faktörü içerdiği için bir faktör analizi yaparak faktör sayısının azaltılmasına ya da faktörlerin yeniden sınıflandırılmasına gerek duyulmamıştır.

Anketin hazırlanması ve değerlendirilmesinde 5'li Likert ölçeği kullanılmıştır, çünkü standartlaşmış ölçeklerin çoğu Likert tipi ölçeklerden oluşmaktadır. İslamoğlu (2003:129-31), Likert ölçeğinin yaygın biçimde kullanılmasını katılımcıların yargı ve tutumlarını derinlemesine ifade edebilmesine bağlamaktadır. 5'li Likert ölçeği herhangi bir konu hakkındaki tutumu 5 eşit bölüme ayırmaktadır. Söz konusu bölümler hem kendi içinde ve hem de uç noktalara göre simetrik olmaktadır. Bu ölçekte çıktılar önem ya da etki derecesine göre sınıflandırılabilen ya da yanıtlar arasında farklılaşmalar varsa test edilebilmektedir. Bununla birlikte 7'li Likert ölçeğinden elde edilebilecek bilgilerin 5'li Likert ölçeğine göre daha ayrıntılı olacağı belirtilmelidir.

Anket çalışmasında "1" ilgili faktörün etkisiz olduğunu, "5" ise en etkili faktör olduğunu göstermektedir. Nicel analizlerde, ölçekler bir maddeyi belirli bir yapı üzerinde konumlandırmak için kullanılmaktadır. Her bir risk faktörü için 5'li Likert ölçeğinden elde edilen ağırlıklar toplam puanlarına göre sıralamaya tabi tutulmuştur. Her faktör için verilen ağırlıklar önce sayısallaştırılmış ve sonra da toplanması yapılmıştır. Sonuç olarak her bir risk faktörüne verilen ağırlık-

¹⁴ ACFE sınıflandırmasında, finansal raporlama hileleri varlıkların/gelirlerin olduğundan daha yüksek gösterilmesi ve varlıkların/gelirlerin olduğundan daha düşük gösterilmesi olmak üzere 2 alt kategoride incelenmektedir. Varlıkların/gelirlerin olduğundan daha düşük gösterilmesi teorik olarak imkân ve ihtimal dahilinde olan, ancak uygulamada pek rastlanılmayan hilelerdir ve genellikle küçük işletmeler tarafından yapılmaktadır. "Varlıkların/Gelirlerin Olduğundan Daha Yüksek Gösterilmesi" hileleri ise 5 alt kategoride incelenmektedir. 1-Gerçek Olmayan Gelirler (*Fictitious Revenues/Sham Sales*), 2-Dönemsellik İlkesine Aykırılıklar (*Timing Differences*), 3-Borçların ve/veya Giderlerin Gizlenmesi (*Concealed Liabilities/Expenses*), 4-Yanlış ve Yanıltıcı Açıklamalar (*Improper Disclosures*), 5-Varlıkların Yanlış Değerden Kaydedilmesi (*Improper Asset Valuations*). (ACFE, 2008:7)

¹⁵ Varlıkların kötüye kullanma hileleri hazır değerler ile ilgili hileler ve stoklar ve diğer varlıklar ile ilgili hileler olmak üzere 2 alt kategoriye ayrılmaktadır. Hazır değerler ile ilgili hileler ise kaymak yeme hilesi (*skimming*), nakit hırsızlığı (*cash larceny*) ve hileli harcamalar (*Fraudulent Disbursements*) olmak üzere 3 alt kategoriye ayrılmaktadır. (ACFE, 2008:7)

ların toplamı (*toplam puan*) istatistiksel analiz için kullanılmış ve her bir faktörün belirli bir yapı üzerindeki yerini gösterdiği varsayılmıştır. Toplam puan ne kadar çok/az ise, sözü edilen faktör ölçülen özellik ya da niteliğe o kadar çok/az sahip olmaktadır.

6. ARAŞTIRMA BULGULARI

Türk denetçiler finansal raporlama hileleri söz konusu olduğunda tutum ve rasyonalizasyon ile ilgili risk faktörlerine, varlıkların kötüye kullanılması hileleri söz konusu olduğunda ise fırsat ve ortam ile ilgili risk faktörlerine daha yüksek önem vermektedir. Tablo 4 ve 5'den saptanabileceği üzere, finansal raporlama hileleri için en etkili 10 risk faktörünün 5'i tutum ve rasyonalizasyon, 3'ü baskı ve güdü ve 2'si fırsat ve ortam koşulları ile ilgili bulunmaktadır. Bu dağılım en etkili ilk 5 faktör arasında daha da belirgin bir görünüm almaktadır; en etkili ilk 4 risk faktörü tutum ve rasyonalizasyon koşulları ile sonraki faktör ise fırsat ve ortam koşulları ile ilgilidir. Öte yandan, varlıkların kötüye kullanılması hileleri içinde en etkili 10 risk faktörünün 6'sı fırsat ve ortam, 3'ü tutum ve rasyonalizasyon ve 1'i baskı ve güdü koşulları ile ilgilidir. En etkili ilk 2 risk faktörü fırsat ve ortam koşulları, sonraki 2 faktör ise tutum ve rasyonalizasyon koşulları ile ilgili bulunmaktadır.

Finansal raporlama hileleri ile ilgili risk faktörleri arasında en etkili olan faktörlerin tutum ve rasyonalizasyon koşulları olması beklenen bir durumdur, çünkü müşteri işletmeler fırsat ve ortam koşullarına göre tutum ve rasyonalizasyon koşulları ile baskı ve güdü koşulları üzerinde daha az kontrol sahibi bulunmaktadır. Benzeri biçimde varlıkların kötüye kullanılması ile ilgili risk faktörleri arasında en etkili olan faktörlerin fırsat ve ortam koşulları olması da beklenmektedir, çünkü müşteri işletmeler tutum ve rasyonalizasyon koşulları ile baskı ve güdü koşullarına oranla fırsat ve ortam koşulları üzerinde daha

çok kontrol sahibi olmasına karşın bu konuda özellikle işletme yönetimlerinden kaynaklanan zaafiyetler ve açıklar söz konusu olmaktadır.

Bu aşamada ulusal ve uluslararası ölçekli denetim kuruluşlarının görelî değerlendirmelerine göz atmak aydınlatıcı olabilecektir. Uluslararası denetim kuruluşlarının Türkiye temsilcilerinin hem finansal raporlama, hem de varlıkların kötüye kullanılması hileleri için geçerli olmak üzere fırsat ve ortam koşullarına önem verdikleri gözlenmektedir. Tablo 6 ve 7'den görüleceği üzere en etkili 5 finansal raporlama ve varlıkların kötüye kullanılması hile risk faktörleri içinde 2'şer faktör fırsat ve ortam koşullarından oluşmaktadır. Söz konusu kuruluşlara göre en etkili 10 finansal raporlama hile risk faktöründen 5'i baskı ve güdü, 3'ü fırsat ve ortam ve yalnızca 2'si tutum ve rasyonalizasyon koşullarına ilişkin faktörlerdir. Öte yandan, en etkili 10 varlıkların kötüye kullanılması hile risk faktöründen 7'si fırsat ve ortam, 2'si tutum ve rasyonalizasyon ve yalnızca 1'i baskı ve güdü koşullarına ilişkin faktörlerdir. Genel değerlemede olduğu gibi, en etkili ilk 2 risk faktörü fırsat ve ortam koşulları, sonraki 2 faktör ise tutum ve rasyonalizasyon koşulları ile ilgili bulunmaktadır.

Uluslararası denetim kuruluşlarının Türkiye temsilcilerine bağlı çalışan denetçilerin değerlendirmelerinde finansal raporlama hileleri için baskı ve güdü koşullarına, varlıkların kötüye kullanılması hileleri için yapılan risk değerlendirmelerinde ise fırsat ve ortam koşullarına görelî daha çok önem verdikleri saptanmaktadır. Nitekim en etkili hile risk faktörleri içinde finansal raporlama hileleri ile ilgili 5 baskı ve güdü koşulu yer alırken varlıkların kötüye kullanılması hileleri ile ilgili 7 fırsat ve ortam koşulu bulunmaktadır. Sözü edilen denetçiler müşteri işletme yönetiminin özelliklerine ilişkin iki faktörü, malî sonuçlara ilişkin iki faktörü, olağandışı, karmaşık ve önemli işlemlere ilişkin bir faktörü ve ilişkili taraflara ilişkin bir faktörü çok etkili olarak

değerlendirmiştir. Böyle bir değerlendirme varlıkların kötüye kullanılması ile ilgili hilelerde Türkiye’de faaliyet gösteren ulusal ölçekli kuruluşların değerlendirmeleri ile uyumlu iken finansal raporlama hile risk faktörleri için böyle bir uyum göstermemektedir. Sözü edilen denetçiler varlıkların kötüye kullanılması hileleri için risk faktörlerinin de büyük bir çoğunluğunu oluşturan fırsat ve ortam koşullarına daha büyük önem vermektedir.

Ulusal ölçekli denetim kuruluşları ise finansal raporlama hileleri için tutum ve rasyonalizasyon ile ilgili risk faktörlerini, varlıkların kötüye kullanılması hileleri için fırsat ve ortam ile ilgili risk faktörlerini daha etkili oldukları yönünde değerlendirmektedir. Tablo 8 ve 9’dan saptanabileceği üzere en etkili 5 finansal raporlama hile risk faktörü arasında 4’ü tutum ve rasyonalizasyon koşulları ile ilgili bulunmaktadır. Aynı şekilde, en etkili 5 varlıkların kötüye kullanılması hile risk faktörü arasında 4’ü yine fırsat ve ortam koşulları ile ilgilidir. Söz konusu kuruluşlara göre en etkili 10 finansal raporlama hile risk faktöründen 6’sı tutum ve rasyonalizasyon, 3’ü baskı ve güdü ve yalnızca 1’i fırsat ve ortam koşullarına ilişkin faktörlerdir. Yine, en etkili 10 varlıkların kötüye kullanılması hile risk faktöründen 6’sı fırsat ve ortam, 3’ü tutum ve rasyonalizasyon ve yalnızca 1’i baskı ve güdü koşullarına ilişkin faktörlerdir. Öte yandan, ulusal ölçekli denetim kuruluşlarının değerlemeleri dünyadaki bağımsız denetçiler ile hile ilgili diğer meslekler olan iç denetçiler ve adli muhasebecilerin değerlendirmeleri ile uyumlu görünmektedir. Tablo 8 ve 9’dan görüldüğü gibi, sözü edilen denetçiler en etkili finansal raporlama hile risk faktörleri içinde işletme yönetimi ile ilgili 5 faktör ve ekonomik ve endüstriyel koşullarla ilgili 1 faktörü etkili bulmaktadır. Denetçiler, varlıkların kötüye kullanılması hileleri için iç kontrol zaafiyetleri ile ilgili 4 ve personel özellikleri ile ilgili 1 faktörü etkili değerlendirmiştir.

Türk denetçiler, bağımsız denetçinin personele ve bilgiye erişimini uygunsuz biçimde kısıtlayan resmî ya da gayrîresmî uygulamalar veya denetçinin yöneticiler ve denetim kurulu üyeleri ile etkili biçimde iletişiminin resmî ya da gayrîresmî yollarla kısıtlanmasını en etkili finansal raporlama hile risk faktörü olarak değerlendirmiştir. Söz konusu faktörün varlığı denetim kalitesini düşürmekte ve hatta zarar vermektedir, çünkü böylelikle denetim alanı daraltılmış olmakta ve birtakım işlemler, bölümler ya da faaliyetler denetim dışı bırakılmış olmaktadır. İkinci en etkili faktör yöneticilerin analistlere, kreditorlere ve diğer üçüncü taraflara aşırı yüksek veya gerçek dışı tahminleri gerçekleştirme-yi taahhüt etmesi, üçüncü en etkili faktör ise yönetimin salt vergisel gerekçelerle, raporlanan kârını en alt noktaya çekmek için uygun olmayan araçlar ve yöntemler kullanmaya ilgi göstermesidir. İlk faktör mevcûd ise, müşteri işletme yönetimi gelir ve/veya kârlarını olduğundan yüksek gösterme hilesi, ikinci faktör mevcûd ise gelir ve/veya kârlarını olduğundan düşük gösterme hilesi yapmış olmaktadır. En etkili dördüncü ve beşinci faktör müşteri işletme yönetimini ilgilendirmektedir. Bunlardan birincisi yönetimin iç kontrol sistemleri konusunda bağımsız denetçi tarafından bildirilen düzeltme ve değişiklikleri zamanında yapmaması ve ikincisi de dengeleyici kontroller olmaksızın aile şirketlerinde tek bir kişinin, diğer şirketlerde ise dar bir grubun yönetime hakîm olmasıdır.

Görüldüğü üzere en etkili 5 finansal raporlama hile risk faktörü az ya da çok işletme yönetiminin özellikleri ile ilişkilidir. Başka bir deyişle, Türk denetçileri hile risk değerlendirmelerinde yönetimin belirli özelliklerini finansal raporlama hileleri için riskli olarak görmektedir. Ayrıca denetçilerin tamamıyla bağımsız ve tarafsız bir denetim gerçekleştirmeye duyarlı oldukları gözlenmektedir, çünkü denetim çalışmalarına getirilecek herhangi bir kısıtlama denetçilere potan-

siyel bir finansal raporlama hilesinin ve bunun gizlenmeye çalışıldığını düşündürebilmektedir. Türk denetçileri aynı zamanda Türkiye’de yapılan muhasebe hilelerinin çoğunlukla gelir ve/veya kâr ile bağlantılı olduğuna inanmaktadır, çünkü müşteri işletme yönetimleri kısa vadeli güdülere bağlı olarak beyan edilen kazançlarını olduğundan daha düşük ya da daha yüksek göstermeye çabalamaktadır.

Öte yandan, görevlerin açık biçimde ayrılmaması veya görevlerin bir başkası tarafından bağımsız kontrollerinin yapılmaması ile varlıkların kayıtlarının tam olmaması, Türk denetçilerine göre varlıkların kötüye kullanılması hilelerinin yapılabileceğini en çok düşündüren risk faktörleri konumundadır. Bu görüş, Türk işletmelerinde geçmişte yaptıkları denetimlerdeki deneyim ve gözlemlerinden kaynaklanmış olabilecektir. Yukarıda değinilen iki iç kontrol zaafiyetine işlemlerin yetkilendirilmesi ve onaylanması süreçlerinin yetersiz olması da eklenebilecektir. Dolayısıyla, Türk denetçilerin varlıkların kötüye kullanılması hilelerinin önlenmesinde kayıt düzeninin tam olması, görevlerin yeterli düzeyde ayrılması ve yetkilendirme ve onaylama süreçlerinin düzgün işlemesi gibi geleneksel kontrol uygulamalarının etkili olacağını düşündükleri çıkarımı yapılabilecektir. Denetçiler, temel iç kontrol zaafiyetlerine ek olarak mevcûd kontrolleri atlatarak ya da bilinen iç kontrol kusurlarını düzeltmemek suretiyle iç kontrole gereken önemin verilmemesinin de altını çizmekte ve bu risk faktöründen doğabilecek sorumluluğu tümüyle müşteri işletme yönetimlerine yüklüyor görünmektedir. Son olarak, hilekârların kişisel özellikleri ile ilgili olarak ise varlıklara erişim yetkisi olan yönetici ya da personelin kişisel malî yükümlülüklerinin yaratabileceği baskı denetçiler tarafından etkili bir faktör olarak vurgulanmaktadır, çünkü hilekârların malî sıkıntı içinde olması yürürlükteki yasalar ve düzenlemelerin dışına çıkılarak hile yapılması olasılığını ciddi derecede artırabilmektedir.

7. SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

Türk denetçilerinin muhasebe hilelerinin altında yatan temel nedenleri kavramalarına yardımcı olan hile üçgeni hipotezinden ve muhasebe hilelerinin yapılmasına neden olan koşulların varlığından haberdar olduğu belirtilebilecektir. Yukarıda değinildiği gibi, fırsat ve ortam koşullarına göre baskı ve güdü ile tutum ve rasyonalizasyon koşulları işletmenin tam olarak kontrolü altında bulunmamaktadır. Bu durum önemlidir, çünkü hile risk değerlendirmesinde saptanan risk faktörlerinin ilgili olduğu koşulların türüne uygun olarak verilecek karşılıklar (*denetçilerce ek denetim teknikleri uygulanması vb*) ve hilekârlara karşı alınan önlemler de farklılık gösterebilecektir. Türk denetçiler hile risk değerlendirmelerinde uluslararası meslektaşları ve hile ile bağlantılı diğer meslek mensupları gibi finansal raporlama hileleri için tutum ve rasyonalizasyon koşulları ile ilgili risk faktörlerine ve varlıkların kötüye kullanılması hileleri için fırsat ve ortam koşulları ile ilgili risk faktörlerine öncelik vermektedir. Bununla birlikte ulusal ve uluslararası ölçekli kuruluşlara bağlı çalışan denetçilerin değerlemeleri kendi aralarında farklılık göstermektedir. Tüm hile türleri için ulusal ölçekli kuruluşlar Türkiye genelindeki eğilimlere ve dünyada çalışma alanında hileler de olan meslek mensûplarının seçimlerine daha çok yaklaşmakta, işletme yönetiminin özellikleri bu tür hilelerin temel gerekçesi olarak kabul edilmektedir. Varlıkların kötüye kullanılması hileleri için ise Türkiye’deki tüm bağımsız denetçiler ve dünyada hile ile bağlantılı tüm meslekler büyük oranda uyum içinde bulunmakta, iç kontrol yapısının yokluğu ya da yetersiz olması bu tür hilelerin ana nedeni sayılmaktadır.

Öte yandan, fırsat ve ortam koşulları varlıkların kötüye kullanılması hilelerinin yapılabileceğini gösteren en etkili risk faktörleri olarak kabul edilmekte ve dolayısıyla Türk denetçileri etkili iç kontrolleri özellikle varlıkların kötüye kullanıl-

ması hilelerinin önlenmesi ve ortaya çıkarılmasından temel araç olarak görmektedir. Hem ulusal ve hem de uluslararası ölçekli denetim kuruluşlarına bağlı denetçiler varlıkların kötüye kullanılmasını hilelerinin önlenmesi ve ortaya çıkarılmasında fırsat ve ortam koşullarını görece olarak daha etkili değerlendirmektedir. Eğer müşteri işletmeler etkili iç kontroller ile etik ve işlerliği olan kontrol çevrelerinin önündeki engelleri kaldırabilir ise, ki bunlar genellikle işletmelerin kontrolü altında olan faktörlerdir, varlıkların kötüye kullanılması hilelerinin büyük ölçüde işletmelerin kendi kaynakları ve iç dinamikleri ile önlenebileceği ve ortaya çıkarılabileceği varsayılabilir. Ayrıca, Türk denetçilerinin varlıkların kötüye kullanılması hilelerinin önlenmesi ve ortaya çıkarılması sorumluluğunu tümüyle müşteri işletmeler ve yönetimleri üzerine yüklediği de anlaşılabilmektedir, çünkü söz konusu hileler ile ilgili risk faktörlerinin çoğu fırsat ve ortam koşulları ile ilgili bulunmaktadır ve temel olarak daha etkili iç kontroller ve kontrol ortamları tasarlayarak, kurarak ve işleterek müşteri işletmelerin sözü edilen koşulları yok etme ya da en aza indirgeme yeterliliğine sahip oldukları ya da olabilecekleri düşünülmektedir. Muhasebe hilelerinin sayısal olarak büyük bölümünün (% 88,7) varlıkların kötüye kullanılması hileleri olduğu (ACFE, 2008:11) göz önüne alındığında mevcut iç kontrol sistemlerini güncelleme, iç kontrol zaafiyetlerini düzeltme ya da daha etkili yeni iç kontrol sistemleri kurmak giderek önem kazanmaktadır. İç kontrollerin etkili bir düzeye getirilmesi yoluyla varlıkların kötüye kullanılması hilelerinin önemli bir bölümünün ortaya çıkarılması hilekârları bir yandan da finansal raporlama hilelerini yapmaktan caydırabilecektir. Bu nedenle, muhasebe hileleri ile savaşımında ilk savunma hattı etkili bir iç kontrol sistemi ve etik bir kontrol kültürü yaratmaktan geçmektedir.

Türk denetçileri ve ulusal ölçekli kuruluşlara bağlı denetçiler muhasebe hilelerinin müşteri işletme yönetimlerinin özellikleri ile yakından bağlantılı olduğuna inanmaktadır. Dolayısıyla denetçilerin yöneticilerin hile yapmak için çok uygun bir konumda olduğunu, dolaylı ya da dolaysız olarak muhasebe kayıtlarında manipülasyon yapabileceklerini, kontrolleri atlayabileceklerini ya da örgütlü biçimde davranarak hileyi gizleyebileceklerini (Dauber vd, 2005:90) varsaydıkları ve bu nedenle yönetimin iddia ve bildirimlerini doğrulamak için meslekî takdir ve şüpheciliklerini kullandıkları düşünülebilecektir. Ayrıca tüm denetçilerin denetimin planlanması aşamasında özellikle gelir ve kâr ile ilgili hesaplar için analitik işlemleri kullanarak hilelere bağlı önemli yanlışlık riskini gösterebilecek olağandışı ya da beklenmeyen ilişkilerin araştırılmasını zorunlu kılan SPK'nun Seri:X, No:22 tebliği ile SAS No.99 standartlarının özünü ve amacına uygun biçimde hareket ettikleri ifade edilebilecektir.

2001'den sonra çıkarılan Enron düzenlemeleri söz konusu iki alanı standart denetim programlarının ayrılmaz bir parçası yapmıştır. Bu aşamada, kurumsal yönetim mekanizmaları ve özellikle yönetim kurulu ve denetim komiteleri aracılığıyla müşteri işletme yönetimlerinin daha etkili biçimde gözetim altında tutulması gereksinimi daha da artmaktadır. Böyle etkili bir gözetim başarılabilir ise, başat işletme yönetimleri tarafından zayıflatılan kontrol ortamları güçlendirilebilecek ve daha etkili duruma getirilebilecektir. Bunun yanı sıra, Türk denetçilerinin işletme yönetimlerine karşı meslekî şüphecilik tutumunu her zaman korumaları, başka bir deyişle yanlı ve hatta nötr tutumlardan uzaklaşabilmeleri önemlidir. Özellikle yolsuzluğun yaygın olduğu ekonomiler ve iş çevrelerinde meslekî şüphecilik yaklaşımı yönetim hakkında birtakım olumsuz varsayımlar ya da yargıları da içermeli

ve bunların yanlışlanması için özen gösterilmektedir.

En etkili hile risk faktörleri arasında işletme yönetimiyle ilgili birçok özelliğin bulunması, Türkiye bağlamında işletmelerin yaklaşık % 95'inin aileler tarafından sahip olunan ya da kontrol edilen işletmeler olduğu gerçeğini akla getirmektedir. Yönetimin sınırlı sayıda aile üyesi ya da yöneticinin elinde toplanması böyle şirketlerde sık görülen bir yapıdır. Bu durum, işletmelerinin çoğunun henüz kurumlaşmaları ya da şirketleşmelerini tamamlamadıkları ve kurumsal yönetim mekanizmalarının yeterli düzeyde işlevsel olmadığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, aile şirketleri kurumlaşma ve şirketleşmelerini tamamladıkça ve otokratik yönetimler daha demokratik yönetimlere dönüştükçe, gerek finansal raporlama, gerekse varlıkların kötüye kullanılması hilelerinin yapılması olasılığının aşamalı olarak azalması beklenebilecektir.

Son olarak Türk denetçileri, denetim çalışmalarını hiçbir resmî ve/veya gayriresmî kısıtlama altında kalmadan bağımsız bir biçimde yapmak istemekte, aksi halde muhasebe hilelerinin yapılması olasılığının yükseldiğini düşünmektedir. Bu bakımdan, Türk denetçilerinin denetim çalışmalarını tam anlamıyla bağımsız ve kısıtlama olmadan gerçekleştirmek konusunda istekli olmaları özel olarak Türk iş dünyası ve genel olarak Türkiye ekonomisi için olumlu bir gelişme olarak kabul edilmelidir, çünkü bu durum ilk planda denetimin nesnelliğini, etkinliğini, güvenilirliğini ve toplam olarak kalitesini yükseltecek, bağımsız denetçilerin daha çok muhasebe hilesi ortaya çıkarmasını sağlayarak muhasebe hilelerinin yol açtığı sosyo-ekonomik ve kültürel maliyetlerin asgarî düzeylere çekilmesi savaşımında belki de en önemli kazanım olacaktır.

Tablo 1: Adli Muhasebecilerin Hile Risk Faktörleri Etki Değerlemesi

Risk Faktörleri	Ağırlık
İşletme Yönetiminin Özellikleri ve Kontrol Ortamı Üzerindeki Etkisi	
Yaratıcı/yenilikçi muhasebe uygulamalarına bağlı önemli tutarda ücret/ikramiye	0,180
İşletme yönetiminin iç kontrole olumlu yaklaşmaması	0,165
Geçmişte menkul kıymet yasalarına aykırı uygulamalar	0,080
Muhasebe politikaları ve tahminleri üzerinde mali olmayan yönetimin etkisi	0,068
Sorumlu yönetim/bağımsız denetçi ilişkileri	0,050
Üst yönetimin sık sık değişmesi	0,042
Alt Toplam	0,585
Sektörel/Endüstriyel Koşullar	
Yoğun rekabet, piyasaların olgunlaşması ve düşen kâr marjları	0,046
Sektör/endüstride hızlı değişim, değişen teknoloji ve ürün yaşam eğrisinin kısılgından aşırı derecede etkilenme	0,038
Gerileyen bir sektör/endüstride yer alınması	0,034
Yeni muhasebe uygulamalarının finansal istikrar ve kârlılık üzerinde etkili olması	0,027
Alt Toplam	0,145
Faaliyet ve Finansal İstikrar Özellikleri	
Aşırı derecede teşvik edici programlar	0,029
Olumsuz finansal sonuçların potansiyel etkisi	0,028
Zayıf ya da kötüleşen mali durum ve işletme borçlarını yönetimin garanti etmesi	0,024
Esas faaliyetlerden nakit açığı verilirken mali tablolarda kâr raporlanması	0,024
İlişkili taraflarla önemli hacimde işlemler	0,023
Vergi cennetlerinde faaliyet gösterilmesi ve banka hesapları açılması	0,020
Özün önceliği ilkesine aykırı uygulamalar	0,019
Önemli tutarda hesapların tahmine dayalı olması	0,018
Yakın iflâs tehdidi	0,016
Acilen sermaye bulunması zorunluluğu	0,016
Sektör/endüstriye göre olağandışı hızlı büyüme veya kârlılık gösterilmesi	0,014
Örgütsel kontrolün belirlenmesinde zorluk yaşanması	0,012
Aşırı derecede karmaşık örgüt yapısı	0,011
Yabancı kaynaklara aşırı ölçüde bağımlı olunması	0,010
Faiz oranlarından aşırı derecede etkilenme	0,006
Alt Toplam	0,270
Genel Toplam	1,000

Tablo 2:İç Denetçilerin Hile Risk Faktörleri Etki Değerlemesi

Sıra	Risk Faktörleri	Koşul		
1	Menkûl kıymetler yasaları geçmişte ihlâl edilmiştir ya da üst yönetimle ilgili olarak hile ya da menkul kıymet yasa ihlalleri iddiaları bulunmaktadır.	T/R		
2	İşletme yönetimi, bağımsız denetçilerin bilgi ya da personele erişimini uygunsuz biçimde sınırlayacak ve yönetim kurulu ya da denetim komitesi ile etkili bir biçimde iletişim yeteneğini azaltacak kısıtlamalar getirmektedir.	T/R		
3	İşletme yönetimi düzenleyici kuruluşlara fark edilebilir biçimde saygısızlık içindedir.	T/R		
4	İşletme yönetimi özellikle denetim çalışmasının kapsamını etkilemek amacıyla bağımsız denetçilere karşı otoriter bir davranış göstermektedir.	T/R		
5	İşletme yönetimi önemli kontrolleri yetersiz biçimde gözlemektedir.			F/O
6	İşletme yönetimi yönetim kurulunun etkili gözetimi gibi dengeleyici kontroller olmaksızın tek bir kişi ya da grup tarafından üstlenilmektedir.			F/O
7	Malî durum kötüleşir ise, yapılmakta olan önemli işlemlerin olumsuz sonuçları olacaktır.		B/G	
8	Önemli, olağandışı ya da karmaşık işlemler, özellikle dönem sonlarında özün önceliği ilkesine göre soru işaretleri uyandırmaktadır.			F/O
9	İşletme yönetimi etkisiz muhasebe, bilgi teknolojisi veya iç denetim elemanı çalıştırmaya devam etmektedir.			F/O
10	Faaliyetlerden nakit girişleri sağlanamazken işletme yönetimi gelir/kâr ya da gelir/kâr artışı raporlamaktadır.		B/G	
11	İşletme yönetimi kendisine rapor edilen koşulları zamanında düzeltmemektedir.	T/R		
12	İşletme yönetimi, işletmenin önemli borçlarını kişisel olarak garanti etmektedir ve malî durum zayıftır ya da kötüleşmektedir.		B/G	
13	İşletmeyi kimin kontrol ettiğini belirlemek zordur.			F/O
14	Ticarî gerekçesi olmadan vergi cennetlerinde önemli banka hesapları ya da iştirak faaliyetleri bulunmaktadır.			F/O
15	İşletme yönetimi hisse fiyatlarını veya gelir/kâr eğilimini korumak ya da arttırmak ile aşırı derecede ilgilenmektedir.	T/R		
16	İşletme yönetimi gereğinden yüksek finansal hedefler koymaktadır.	T/R		
17	Birçok hesap önemli ölçüde tahminlere dayanmaktadır ya da finansal olarak yıkıcı etkileri olabilen potansiyel değişikliklere tabidir.			F/O
18	İflâs, icra ya da cebri satın alma potansiyelinin yakın olması		B/G	
19	İşletme yönetimi üçüncü taraflara gereğinden yüksek ya da gerçekçi olmayan tahminlerin yakalanması için taahhütte bulunmaktadır.	T/R		
20	Yönetim, işletmenin etik değerlerini ve kültürünü çalışanlara etkili bir biçimde bildirmekte ya da desteklememektedir.	T/R		
21	Yönetim ücretlerinin önemli bir bölümü ikramiyeler, opsiyonlar ya da teşvikler gibi işletmenin faaliyet sonuçlarıyla ilgili hedeflere bağlıdır.		B/G	
22	İşletme yönetimi makul olmayan zaman kısıtlamalarında olduğu gibi bağımsız denetçiden makûl olmayan taleplerde bulunmaktadır.	T/R		
23	İlişkili taraflarla önemli hacimde işlemler gerçekleştirilmektedir.			F/O
24	Satış veya kâr teşvik programları gerçekçi olmayacak derecede liberaldir.		B/G	
25	İşletme yönetimi bağımsız denetçi ile sık sık anlaşmazlığa düşmektedir.	T/R		
26	Finansal olmayan işletme yönetimi, muhasebe politikalarının seçilmesi ya da önemli muhasebe tahminlerinin yapılması ile gereğinden fazla ilgilenmektedir.	T/R		
27	İşletme rekâbet edebilmek için ek kaynak bulma zorunluluğu ile karşı karşıyadır.		B/G	
28	Üst yönetim sık sık değişmektedir.			F/O
29	İşletmenin yönetim kurulu üyelerinin büyük bölümü (% 50 veya daha fazlası) işletmeden bağımsız değildir. (İşletme içinden gelmektedir ya da eski işletme personeldir.)			F/O
30	Yönetim kurulu üyeleri işletmenin gözetim sürecinde yeterli uzmanlığa sahip değildir.			F/O
31	Sektör/endüstri, işletmenin finansal istikrar ya da kârlılığına zarar verebilecek yeni muhasebe teknikleri, yasalar ya da düzenlemeler talep etmektedir.		B/G	
32	Yönetim kurulu üyeleri sık sık değişmektedir.			F/O

33	Büyüme ya da kârlılık, özellikle aynı sektör/endüstride faaliyet gösteren diğer işletmelere göre beklenmedik derecede hızlı ve yüksektir.		B/G	
34	İşletme olağandışı ölçüde yüksek borçlara sahiptir.		B/G	
35	Denetim komitesi üyeleri finansal raporlamada yeterli uzmanlığa sahip değildir.			F/O
36	İşletme yönetimi vergisel amaçlarla işletmenin gelir/karını asgarî düzeyde raporlamak istemektedir.	T/R		
37	İşletme, giderek artan iflâsların yaşadığı gerileyen bir sektör/endüstride faaliyet göstermektedir.		B/G	
38	Örgüt yapısı fazlasıyla karmaşıktır.			F/O
39	Sektör/endüstri yoğun rekabet, olgunlaşma ve azalmakta olan kâr marjları ile nitelenmektedir.		B/G	
40	Sektör/endüstri, hızla değişen teknoloji ya da kısalan ürün yaşam eğrileri gibi hızlı bir dönüşüm geçirmektedir.		B/G	
41	İşletme faiz oranlarındaki değişikliklere yüksek duyarlılık içindedir.		B/G	
42	Denetim komitesi çok az toplanmaktadır. (yılda ikiden az gibi)			F/O
43	Denetim komitesi hem dışarıdan gelen bağımsız üyeler, hem de işletme içinden gelen üyelerden oluşmaktadır.			F/O

Tablo 3:Bağımsız Denetçilerin Hile Risk Faktörleri Etki Değerlendirmesi

Sıra	Risk Faktörleri	Ortalama Puan
1	Denetlenmesi zor olan işlemler	5,67
2	İşletmenin sürekliliği ile ilgili sorunlar	5,47
3	İşletme yönetiminin yönetim üslubu (Bir kişinin kararları tek başına alması gibi)	5,27
4	Finansal raporlama konusunda işletme yönetiminin tutumu (<i>yaratıcı/yenilikçi gibi</i>)	5,20
5	Tartışmalı muhasebe sorunları	5,07
6	Önceki denetimlerde ortaya çıkarılmış önemli yanlışlıklar	5,07
7	Yönetimin sık sık değişmesi (<i>deneyimli muhasebe personeli dahil</i>)	5,00
8	Gelir/kâr tahminlerinin yakalanmasına özel önem verilmesi	4,87
9	Bağımsız denetçi ile müşteri işletmenin ilişkileri (<i>yeni işler verilmesi gibi</i>)	4,67
10	Sektör/endüstrinin durumu (<i>sıkıntılı, sorunlu gibi</i>)	4,47
11	İş dünyasındaki itibar	4,33
12	Faaliyetlerin örgütlenmesi (<i>ciddîkuşkuların olması gibi</i>)	4,33
13	Sektör/endüstriye göre kârlılık	4,20
14	Sektör/endüstrideki değişim hızı	3,67
15	Faaliyetlerin faiz oranları ve enflasyona duyarlılığı	3,47

Tablo 4: Türk Bağımsız Denetçilerinin Finansal Raporlama Hile Risk Faktörleri Etki Değerlemesi

Sıra	Toplam Puan	Koşul	Risk Faktörleri
1	160	T/R	Bağımsız denetçinin personele ve bilgi erişimini uygunsuz biçimde kısıtlayan resmi ya da gayriresmî uygulamalar veya denetçinin yöneticiler ve denetim kurulu üyeleri ile etkili biçimde iletişiminin resmi ya da gayriresmî yollarla kısıtlanması
2	155	T/R	Yöneticilerin analistlere, kreditorlere ve diğer üçüncü taraflara aşırı yüksek veya gerçek dışı tahminleri gerçekleştirme taahhüt etmesi
3	154	T/R	Yönetimin salt vergisel gerekçelerle, raporlanan kârını en alt noktaya çekmek için uygun olmayan araçlar/yöntemler kullanmaya ilgi göstermesi
4	152	T/R	Yönetimin iç kontrol sistemleri konusunda bağımsız denetçi tarafından bildirilen düzeltme ve değişiklikleri zamanında yapmaması
5	150	F/O	Dengeleyici kontroller olmaksızın aile şirketlerinde tek bir kişinin, diğer şirketlerde ise dar bir grubun yönetime hakim olması
6	149	T/R	Yöneticilerin, şirketin hisse fiyatını ya da kâr eğilimini devam ettirmek veya arttırmak konusunda gereğinden fazla uğraşması
7	147	B/G	Ekonomi genelinde ya da faaliyet gösterilen endüstri özelinde yaşanan önemli talep düşüşleri ve iflas olaylarında artışlar
8	147	B/G	Borsaya kotasyon koşullarını yerine getirmek, kredi geri ödemelerini gerçekleştirmek ya da diğer kredi sözleşmesi koşullarını yerine getirmek için sınırlı bir likidite ve mali yapı yeterliliğine sahip olmak
9	147	F/O	Yetersiz muhasebe ve bilgi sistemleri <i>(Yapılması istenen düzeltme ve değişikliklerin uygulamaya aktarılmasındaki yetersizlikleri de içerir.)</i>
10	145	B/G	İflas, haciz ve istem dışı satın almaları yakın bir tehdit haline getiren esas faaliyet zararları
11	145	T/R	Yöneticilerin, denetim çalışmalarının kapsamını ya da denetim çalışmalarına atanacak veya denetim çalışmalarında danışman statüsünde görev yapacak personelin belirlenmesi kararını etkilemek üzere denetçiler üzerinde hakîmiyet kurmaya çalışması
12	144	B/G	Yoğun rekabet, piyasaların doygunluğa erişmesi ve azalan kâr oranları
13	144	B/G	İşletmenin piyasada varlığını sürdürebilmesi için ek öz kaynak veya yabancı kaynak finansmanına ihtiyaç duyması <i>(Büyük ar-ge veya yatırım projelerinin finansmanını da içerir.)</i>
14	143	T/R	Kuralların alt/üst sınırlarını zorlayan veya uygun olmayan muhasebe uygulamalarını önemlilik ilkesine dayanarak (önemlilik eşliğinin altında kaldığı gerekçesiyle) haklı gösterme girişimlerinin tekrarlanması
15	143	T/R	Bağımsız denetçiden makûl olmayan taleplerde bulunulması <i>(Denetimin tamamlanması veya denetim raporunun yayımlanması konusunda makûl olmayan zaman kısıtlamaları konulmaya çalışılması gibi)</i>
16	142	B/G	Esas faaliyetlerden üst üste nakit açıkları verilmesi ya da mali tablolarda kâr ve kâr artışı raporlanırken eşzamanlı olarak esas faaliyetlerden nakit fazlaları yaratılmaması
17	140	F/O	İlişkili taraflarla, teâmüllerin dışında önemli tutarda işlem yapılması veya denetlenmeyen ya da işletmenin kendi denetçisinden başka bir bağımsız denetçi tarafından denetlenen ilişkili kuruluşlarla işlem yapılması
18	140	F/O	İç kontrol ortamı ve finansal raporlama süreci üzerinde yönetim ve denetim kurulunun yetersiz gözetimi
19	139	B/G	Yönetici ve yönetim kurulu üyelerinin işletmede önemli büyüklüklerde malî yatırımı bulunması
20	139	F/O	Özellikle dönem sonlarına yaklaşılrken gerçekleştirilen ve özün önceligi ilkesi konusunda kuşku uyandıran önemli, olağan olmayan ve çok karmaşık işlemler
21	134	F/O	Vergi cenneti yerleşimlerde ekonomik ve ticarî amaçları anlaşılabilen banka hesapları ile iştirak ve şube faaliyetleri
22	134	F/O	Muhasebe, iç denetim ve bilgi teknolojisi personelinin sık sık değişmesi veya yetersiz muhasebe, iç denetim veya bilgi teknolojisi personeli istihdâm edilmesi
23	134	T/R	Yönetimin şirketin değerleri ya da etik standartlarını yeterince tebliğ etmemesi, uygulamaya geçirmemesi, desteklememesi veya uygun olmayan değer ya da etik standartları tebliğ etmesi
24	133	B/G	Hızlı değişimin <i>(teknolojik gelişmeler, stok değerinde düşmeler, faiz oranlarında hareketler)</i> etkilerine aşırı derecede açık <i>(korunmasız)</i> olma
25	133	T/R	Sermaye piyasası ve diğer kanun ve düzenlemelerin geçmişte ihlâl edilmesi ya da işletme, üst yönetici ve yönetim kurulu üyelerinin söz konusu kanun ve düzenlemeleri ihlâl ettikleri veya hile yaptıkları iddiaları
26	132	T/R	Mali olmayan yönetimin muhasebe yöntemlerinin seçilmesi veya önemli tahminlerin yapılması süreçlerine gereğinden fazla müdahil olmak istemesi ya da ilgi göstermesi
27	131	F/O	Kontrolların güncellenmesi ve yenilenmesinde yetersizlikler <i>(Otomatik kontroller ve zorunlu bağımsız denetim var ise ara dönem finansal raporlaması üzerindeki kontrolleri de içerir.)</i>

28	130	B/G	Yatırım uzmanları, kurumsal yatırımcılar, önemli alacaklılar ve diğer işletme dışı tarafların gereksiz derecede yüksek veya gerçek dışı kârlılık ve eğilim beklentileri
29	129	B/G	Yönetim ücretlerinin önemli bir bölümünün aşırı ölçüde yüksek hisse fiyatı, faaliyet sonuçları, malî durum ve nakit akışı hedeflerine bağımlı olması
30	129	B/G	Yönetici ve yönetim kurulu üyelerinin işletmenin borçlarına şahsi teminatlar vermeleri
31	127	B/G	Özellikle aynı endüstri dalında faaliyet gösteren diğer işletmelere kıyasla hızlı büyüme veya olağan olmayan kârlılık
32	127	F/O	Varlık, borç, gelir ve giderlerin, doğrulanması zor kişisel takdir ve belirsizliklerle bağlantılı önemli tahminlere dayanması
33	127	F/O	Olağan olmayan şirket yapılanması (<i>türü</i>) veya idarî yetki sınırlarını da içeren çok karmaşık örgüt yapısı
34	127	T/R	Muhasebe, denetim ve raporlama konularında mevcûd ve önceki bağımsız denetçi ile sık sık anlaşmazlık yaşanması
35	126	B/G	Zayıf/yetersiz malî sonuçlar raporlamanın, birleşmeler ve hizmet sözleşmesi kapsamındaki temettü/ikramiyeler gibi henüz sonuçlanmamış işlem/faaliyetler üzerinde oluşturabileceği gerçek veya sanal olumsuz etkiler
36	126	B/G	Yönetim ya da yönetim kurulunca belirlenen malî hedefleri (<i>satışlar ve kârlılık dahil</i>) yakalamak için yönetim ve faaliyetle ilgili personel üzerinde aşırı baskı oluşması
37	123	F/O	Üst yönetim, danışmanlar ve yönetim kurulunun sık sık değişmesi
38	121	F/O	Şirketi kontrol eden kişi ya da kurumların belirlenmesinde güçlük olması
39	116	F/O	İşletmenin, tedarikçilere veya müşterilere şart ve hüküm dayatmak suretiyle ticarî ve ekonomik sayılamayacak işlemlere girmesini sağlayacak veya belirli bir endüstriyi yönlendirebilecek ölçüde büyük malî güce ve yeterliliğe sahip olması
40	115	F/O	Farklı iş ortamı ve kültürlerinin hüküm sürdüğü yabancı ülkelerde önemli büyüklükte faaliyetler yapılması veya yapılmakta olması
41	110	B/G	Yeni yasal düzenlemeler ve muhasebe uygulamaları

Tablo 5:Türk Bağımsız Denetçilerinin Varlıkların Kötüye Kullanılması Hile Risk Faktörleri Etki Değerlemesi

Sıra	Toplam Puan	Koşul	Risk Faktörleri
1	156	F/O	Görevlerin açık biçimde ayrılmaması veya görevlerin bir başkası tarafından bağımsız kontrollerinin yapılmaması
2	156	F/O	Varlıkların kayıtlarının tam olmaması
3	153	B/G	Çalınma ve kötüye kullanılması tehlikesi olan nakit para ya da diğer varlıklara erişim yetkisi olan yönetici ya da personelin kişisel mali yükümlülüklerinin yaratabileceği baskı
4	153	T/R	Mevcut kontrolleri atlatarak ya da bilinen iç kontrol kusurlarını düzeltmemek suretiyle iç kontrole gereken önemin verilmemesi
5	152	T/R	İşlemlerin (<i>satın alma gibi</i>) yetkilendirilmesi ve onaylanması süreçlerinin yetersiz olması
6	151	F/O	Varlıkların kayıtlı değerlerinin fiziksel sayım değerleri ile tam ve zamanlı olarak mutabakatlarının yapılmaması
7	149	T/R	Varlıkların kötüye kullanılması ile ilgili risklerin izlenmesi ve azaltılmasına karşı kayıtsızlık gösterilmesi
8	148	F/O	Varlıkların korunmasından sorumlu olan personelin yöneticiler tarafından yetersiz biçimde izlenmesi (<i>yetersiz iş takibi ve uzakta kalan fabrika sahalarının yetersiz gözetimi gibi</i>)
9	147	F/O	Varlıklara erişim izni olan personelin seçiminde elemanın yeterli biçimde yapılmaması
10	146	F/O	Elde kayıtlara girmiş ya da girmemiş büyük miktarda nakit bulundurulması
11	146	T/R	Personel veya yöneticilerin yaşam biçiminde gözlenen dikkat çekici değişiklikler
12	144	F/O	Boyut olarak küçük, pazarlanabilir ve dışarıdan bakıldığında mülkiyeti belli olmayan varlıklar
13	143	F/O	Boyut olarak küçük, ama fiyatı ve talebi yüksek stoklar
14	142	F/O	Nakitler, menkul değerler, stoklar ve sabit duran varlıkların fiziken yetersiz biçimde korunması
15	142	F/O	İşlemlerin zamanında ve uygun biçimde belgelendirilmesinde (<i>mal iadelerinde müşteriye yapılan para geri ödemelerinde olduğu gibi</i>) eksiklikler
16	140	F/O	Sanal bilgisayar ortamlarında saklanan belgelere erişimin yeterli biçimde kontrol edilmemesi (<i>Bilgisayar kütüğü ve bellekler üzerindeki kontroller dahil</i>)
17	139	F/O	Yönetimin bilgi teknolojisini kavramakta yetersiz olması (<i>hile yapmayı planlayan bilgi teknolojisi personelinin işlerini kolaylaştırmaktadır.</i>)
18	136	F/O	Paraya hızla çevrilebilen (<i>tahviller, değerli madenler, bilgisayar yongaları</i>) varlıklar
19	134	B/G	Kesinleşmiş ya da olası işten çıkarmalar
20	128	B/G	Beklenenden farklı olan ücret, diğer ödemeler ve terfiler
21	128	T/R	Şirketten ya da personel uygulamalarından hoşnutsuzluk ve tatminsizlik işaretleri gözlenmesi
22	122	B/G	Personelin ücret ve diğer yan ödemeleri ile ilgili olarak yapılmış olan ya da yapılması beklenen değişiklikler
23	121	F/O	Kilit kontrol görevlerinde yer alanların zorunlu izne çıkmalarında görülen aksamalar

Tablo 6: Etkili Finansal Raporlama Hile Risk Faktörleri-Uluslararası Kuruluşlar

Sıra	Toplam Puan	Koşul	Risk Faktörleri
1	20	T/R	Yöneticilerin, şirketin hisse fiyatını ya da kâr eğilimini devam ettirmek veya arttırmak konusunda gereğinden fazla uğraşması
2	20	B/G	Yatırım uzmanları, kurumsal yatırımcılar, önemli alacaklılar ve diğer işletme dışı tarafların gereksiz derecede yüksek veya gerçek dışı kârlılık ve eğilim beklentileri
3	19	B/G	Yönetim ya da yönetim kurulunca belirlenen malî hedefleri (<i>satışlar ve kârlılık dahil</i>) yakalamak için yönetim ve faaliyetle ilgili personel üzerinde aşırı baskı oluşması
4	19	F/O	İlişkili taraflarla, teâmüllerin dışında önemli tutarda işlem yapılması veya denetlenmeyen ya da işletmenin kendi denetçisinden başka bir bağımsız denetçi tarafından denetlenen ilişkili kuruluşlarla işlem yapılması
5	19	F/O	Özellikle dönem sonlarına yaklaşırlarken gerçekleştirilen ve özen önceliği ilkesi konusunda kuşku uyandıran önemli, olağan olmayan ve çok karmaşık işlemler
6	19	B/G	Zayıf/yetersiz malî sonuçlar raporlamanın, birleşmeler ve hizmet sözleşmesi kapsamındaki temettü/kramyeler gibi henüz sonuçlanmamış işlem/faaliyetler üzerinde oluşturabileceği gerçek veya sanal olumsuz etkiler
7	18	T/R	Yöneticilerin analistlere, kreditorlere ve diğer üçüncü taraflara aşırı yüksek veya gerçek dışı tahminleri gerçekleştirilmeyi taahhüt etmesi
8	18	B/G	İşletmenin piyasada varlığını sürdürülebilmesi için ek öz kaynak veya yabancı kaynak finansmanına ihtiyaç duyması (<i>Büyük ar-ge veya yatırım projelerinin finansmanını da içerir.</i>)
9	18	B/G	Yönetici ve yönetim kurulu üyelerinin işletmede önemli büyüklüklerde malî yatırımı bulunması
10	17	F/O	Varlık, borç, gelir ve giderlerin, doğrulanması zor kişisel takdir ve belirsizliklerle bağlantılı önemli tahminlere dayanması

Tablo 7: Etkili Varlıkların Kötüye Kullanılması Hile Risk Faktörleri-Uluslararası Kuruluşlar

Sıra	Toplam Puan	Koşul	Risk Faktörleri
1	19	F/O	Görevlerin açık biçimde ayrılması veya görevlerin bir başkası tarafından bağımsız kontrollerinin yapılmaması
2	19	F/O	Varlıkların korunmasından sorumlu olan personelin yöneticiler tarafından yetersiz biçimde izlenmesi (<i>Yetersiz iş takibi ve uzakta kalan fabrika sahalarının yetersiz gözetimi gibi</i>)
3	19	T/R	Varlıkların kötüye kullanılması ile ilgili risklerin izlenmesi ve azaltılmasına karşı kayıtsızlık gösterilmesi
4	19	T/R	Mevcut kontrolleri atlatarak ya da bilinen iç kontrol kusurlarını düzeltmemek suretiyle iç kontrole gereken önemin verilmemesi
5	18	B/G	Çalınma ve kötüye kullanılması tehlikesi olan nakit para ya da diğer varlıklara erişim yetkisi olan yönetici ya da personelin kişisel malî yükümlülüklerinin yaratabileceği baskı
6	18	F/O	Varlıkların kayıtlarının tam olmaması
7	18	F/O	Boyut olarak küçük, pazarlanabilir ve dışarıdan bakıldığında mülkiyeti belli olmayan varlıklar
8	17	F/O	Elde kayıtlara girmiş ya da girmemiş büyük miktarda nakit bulundurulması
9	17	F/O	İşlemlerin (<i>satın alma gibi</i>) yetkilendirilmesi ve onaylanması süreçlerinin yetersiz olması
10	16	F/O	Boyut olarak küçük, ama fiyatı ve talebi yüksek stoklar

Tablo 8:Etkili Finansal Raporlama Hile Risk Faktörleri-Ulusal Kuruluşlar

Sıra	Toplam Puan	Koşul	Risk Faktörleri
1	144	T/R	Bağımsız denetçinin personele ve bilgiye erişimini uygunsuz biçimde kısıtlayan resmî ya da gayrîresmî uygulamalar veya denetçinin yöneticiler ve denetim kurulu üyeleri ile etkili biçimde iletişiminin resmî ya da gayrîresmî yollarla kısıtlanması
2	138	T/R	Yönetimin salt vergisel gerekçelerle, raporlanan kârını en alt noktaya çekmek için uygun olmayan araçlar/yöntemler kullanmaya ilgi göstermesi
3	136	T/R	Yöneticilerin analistlere, kreditorlere ve diğer üçüncü taraflara aşırı yüksek veya gerçek dışı tahminleri gerçekleştirme taahhüt etmesi
4	136	T/R	Yönetimin iç kontrol sistemleri konusunda bağımsız denetçi tarafından bildirilen düzeltme ve değişiklikleri zamanında yapmaması
5	133	B/G	Ekonomi genelinde ya da faaliyet gösterilen endüstri özelinde yaşanan önemli talep düşüşleri ve iflas olaylarında artışlar
6	133	F/O	Dengeleyici kontroller olmaksızın aile şirketlerinde tek bir kişinin, diğer şirketlerde ise dar bir grubun yönetime hakim olması
7	132	B/G	İflâs, haciz ve istem dışı satın almaları yakın bir tehdit haline getiren esas faaliyet zararları
8	130	T/R	Bağımsız denetçiden makûl olmayan taleplerde bulunulması (<i>Denetimin tamamlanması veya denetim raporunun yayımlanması konusunda makûl olmayan zaman kısıtlamaları konulmaya çalışılması gibi</i>)
9	130	T/R	Yöneticilerin, denetim çalışmalarının kapsamını ya da denetim çalışmalarına atanacak veya denetim çalışmalarında danışman statüsünde görev yapacak personelin belirlenmesi kararını etkilemek üzere denetçiler üzerinde hakimiyet kurmaya çalışması
10	130	B/G	Borsaya kotasyon koşullarını yerine getirmek, kredi geri ödemelerini gerçekleştirmek ya da diğer kredi sözleşmesi koşullarını yerine getirmek için sınırlı bir likidite ve mali yapı yeterliliğine sahip olmak

Tablo 9:Etkili Varlıkların Kötüye Kullanılması Hile Risk Faktörleri-Ulusal Kuruluşlar

Sıra	Toplam Puan	Koşul	Risk Faktörleri
1	138	F/O	Varlıkların kayıtlarının tam olmaması
2	137	F/O	Görevlerin açık biçimde ayrılması veya görevlerin bir başkası tarafından bağımsız kontrollerinin yapılmaması
3	135	B/G	Çalınma ve kötüye kullanılması tehlikesi olan nakit para ya da diğer varlıklara erişim yetkisi olan yönetici ya da personelin kişisel malî yükümlülüklerinin yaratabileceği baskı
4	135	F/O	Varlıkların kayıtlı değerlerinin fiziksel sayım değerleri ile tam ve zamanlı olarak mutabakatlarının yapılmaması
5	135	F/O	İşlemlerin (<i>satın alma gibi</i>) yetkilendirilmesi ve onaylanması süreçlerinin yetersiz olması
6	134	T/R	Mevcut kontrolleri atatarak ya da bilinen iç kontrol kusurlarını düzeltmemek suretiyle iç kontrole gereken önemin verilmemesi
7	132	F/O	Varlıklara erişim izni olan personelin seçiminde elemanın yeterli biçimde yapılmaması
8	130	T/R	Varlıkların kötüye kullanılması ile ilgili risklerin izlenmesi ve azaltılmasına karşı kayıtsızlık gösterilmesi
9	130	T/R	Personel veya yöneticilerin yaşam biçiminde gözlenen dikkat çekici değişiklikler
10	129	F/O	Elde kayıtlara girmiş ya da girmemiş büyük miktarda nakit bulundurulması

KAYNAKÇA

- ACFE, (2008), 2008 ACFE Report to the Nation of Occupational Fraud & Abuse, Association of Certified Fraud Examiners”, 2008, Austin, USA.
- APOSTOLOU, Barbara, John M. Hassell ve Sally A. Webber, (2001), Management Fraud Risk Factors: Ratings by Forensic Experts, *The CPA Journal*, October 2001.
- BIEGELMAN, Martin T. ve Joel T. Bartov, (2006), *Executive Roadmap to Fraud Prevention and Internal Control: Creating a Culture of Compliance*, 2006, John Wiley & Sons, Hoboken, New Jersey, USA.
- BOYNTON, William and Raymond N. Johnson, (2006), *Modern Auditing: Assurance Services And The Integrity of Financial Reporting*, 8th Edition, 2006, John Wiley & Sons, Hoboken, New Jersey, USA.
- CHURCH, Bryan K. Jeffrey, J. Mcmillan ve Arnold Schneider, (2001), Detection of Fraudulent Reporting, *Journal of Accountancy*, September 2001.
- CHURCH, Bryan K., Jeffrey Mcmillan ve Arnold Schneider, (2001), “Factors Affecting Internal Auditors’ Consideration of Fraudulent Financial Reporting during Analytical Procedures”, *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, March 2001, Vol.20, No.1, pp.65-80.
- COENEN, Tracy, (2008), *Essentials of Corporate Fraud*, John Wiley & Sons, Hoboken, New Jersey, USA.
- COLBERT, Janet L. ve Brian S. Turner, “Strategies for Dealing with Fraud”, *The Journal of Corporate Accounting*, May/June 2000.
- DAUBER, Nick, Anique Ahmed Quareshi, Marc H. Levine ve Joel G. Siegel, (2005), *2006 Auditing Standards*, Thompson, Ohio.
- GOLDEN, Thomas W. Steven, L. Skalak ve Mona M. Clayton, (2006), *A Guide to Forensic Accounting Investigation*, John Wiley & Sons, Hoboken, New Jersey, USA.
- GRAMLING, Audrey A. ve Patricia M. Myers, (2003), “Internal Auditors’ Assessment of Fraud Warning Signs : Implications for External Auditors”, *The CPA Journal*, June 2003, pp.20-24.
- İSLAMOĞLU, Ahmet Hamdi, (2003), *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- LOEBBECKE, James K., Martha M. Eining ve John J. Willingham, (1989), “Auditors’ Experience with Material Irregularities: Frequency, Nature, and Detectability”, *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, Vol.9, No.1, Fall 1989.
- MAJID, Abdul, Ferdinand A. Gul ve Judy S. L. Tsui, (2001), An Analysis of Hong Kong Auditors’ Perceptions of the Importance of Selected Red Flag Factors in Risk Assessment, *Journal of Business Ethics* 32.263-274, 2001.
- MONTGOMERY, Daniel D., Mark S. Beasley, Susan L. Menelaides ve Zoe-Vonna Palmrose, (2002), “Auditors’ New Procedures for Detecting Fraud”, *Journal of Accountancy*, May 2002.
- RAMOS, Michael, (2008), *Wiley Practitioner’s Guide to GAAS 2008*, John Wiley & Sons, Hoboken, New Jersey, USA

- REINSTEIN, Alan ve Jeffrey J.McMillan, (2004), "The Enron Debacle: More than a Perfect Storm", *Critical Perspectives on Accounting*, 15(2004) 955-970.
- REZAAEE, Zabihollah, (2002), "The Three Cs of Fraudulent Financial Reporting", *Internal Auditor*, October 2002.
- SINGLETON, Tommie W., Aaron Singleton, G.Jack Bologna ve Robert J. Lindquist, (2006), *Fraud Auditing and Forensic Accounting*, John Wiley & Sons, Hoboken, New Jersey, USA.
- SINGLETON, Tommie, (2002), "Stop Fraud with Powerful Internal Controls", *The Journal of Corporate Accounting&Finance*, May/June 2002.
- ZIMMELMAN Mark F., (1997), "The Effects of SAS No.82 on Auditors' Attention to Fraud Risk Factors and Audit Planning Decisions", *Journal of Accounting Research*, Vol.35, Supplement 1997.